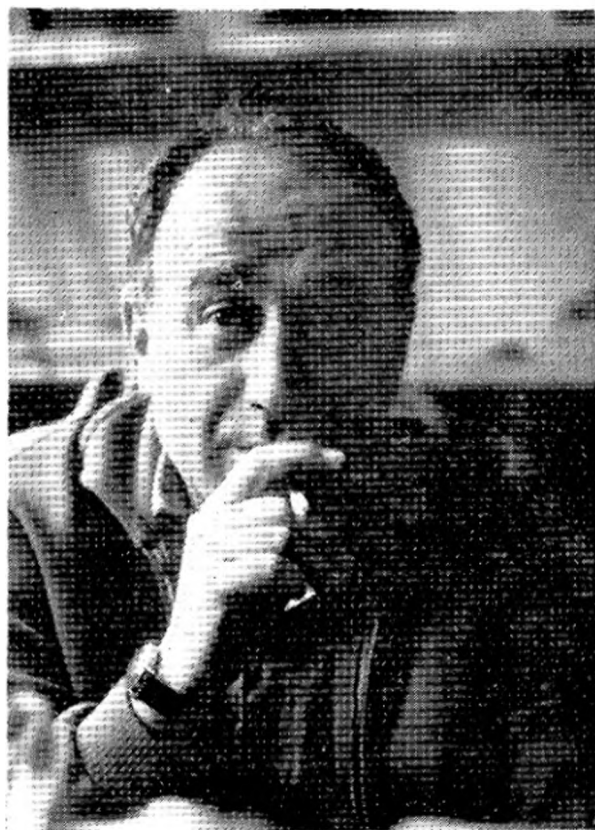

ADALÉKOK SIPOS GYULA KÖLTŐI PÁLYÁJÁNAK JOBB MEGISMERÉSÉHEZ*

Az 1976 nyarán elhunyt József Attila-díjas költő rokonszenves egyéniségének, tanulságos életútjának lényeges vonásai nemcsak irodalomtörténetünk, de köz-történetünk legújabb fejezetét is gazdagítják. Ma már legendás a Győrffy kollégium antifasiszta tevékenysége, Sipos 1944-es bebörtönzése, a földosztás, az ideiglenes nemzetgyűlésben kifejtett munkája, harcos, napi gondok megoldását vállaló publicisztikája, tiszta hangú költészete. Amikor a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium diákjai nevében megkerestem, ír-na diáklapunkba iskolai emlékeiről – az ízes-vidám beszámolóhoz mellékelte kísérőlevélben írta: „Pél-dánkból több marad meg, mint szavainkból – ez él-tünk nagy felelőssége...¹ Akik Németh László gondol-a-tát valljuk, miszerint az író nem más, mint öröklött képességei, az alkat, gyerekkorának emlékezetnépe-sítő élményei, a szülőföld, az átvett tradíciók, a nem-zet s a szellemét termékenyítő áramlatok. Eszerint Si-pos Gyula pályáját egyetlen ívű (bár korántsem egyenletes) írói teljesítménynek látjuk. Bátor szavá-val becsülendő értéket teremtett. Költői és szépírói teljesítménye, mely a szocialista átalakulást kivívó, s annak jobbításán fáradozó magyar tudatát egyenér-tékűen tükrözi, érzelmileg felelősebb, erkölcsileg fo-gékonyabb, egyszóval teljesebb értékű, a szó nemes értelmében szocialista humanizmust hirdet.

„SOMOGYNAK HÍVJÁK A MEGYÉT, A TÁJAT,
MELY ENGEM FELNEVELT”

A modern irodalomtudomány megállapítása,² hogy az irodalmi mű olyan zárt struktúra, ahol a részek a mű egészével és egymással szoros kapcsolatban van-nak, csak viszonylagos. A kor, a történelmi, társadal-mi körülmények, az alkotó személyisége, életrajza, a művektől elszakíthatatlan. Számba kell vennünk azo-kat a nagyobb szerkezeteket is, amelyekbe egy iro-dalmi mű, de még egy költői életmű is beletartozik. Andre Gide ír arról,³ hogy az emberek életében lé-teznek választott és nem választott hatások. Választ-ott hatás a barátoké, a tanulása, olvasmányélmé-

Sipos Gyula (1921–1976)

nyeinké, nem választott hatás a család, gyermekkori környezetünk, rokonságunké s a szülőföldé is. „Azt a világot fogja össze, amely egyszerre ad életet és té-mát a benne élő írónak és külső formáival jelképet is nyújt az alkotáshoz.”⁴ A környezetet mindig egy ér-telemi-érzelmi többlet teszi szülőfölddé. (Bölcsöd az, s majdan sírod is...) A nemzet, a nép múltjával való tudatos törődés, a jelenével-jövőjével való szenvedé-lyes azonosulás a döntő.

Minden emberi kapcsolatot, szociális érzékenysé- get, társadalmi érdeklődést a gyermekkori környezet,

* Részlet egy nagyobb dolgozatról.

1. VOLUNTAS, a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium önképzőkörének lapja. V. évf. 1–2. 1973. február 2. o.
2. Bevezetés a műelemzésbe (Péczy László) Bp. 1973. Gondolat. 33. o.

3. Idézi Tüskés Tibor: Szülőföld és irodalom. Somogy. 1974/3. 17. o. (A tanulmány gondolatmenetét többször érintem.)

4. Tüskés: i. m.

a család szellemi-anyagi szintje segít kialakítani. „Az először látott táj, a szülőföld kínálta természeti formák, a hegyek, dombok, fák, épületek rajza alakítja ki az ember vizuális érzékenységét. A szülőföld megantánit látni. Azt, hogy később milyen vizuális tartalmakhoz vonzódik az alkotó, alapvetően az először látott és megismert képi élmények befolyásolják... A szülőföldön elsajátított nyelv az ember legelső, legfontosabb s gyakran az egyetlen nyelvi élménye.”⁵

Az irodalomban kifejtett szülőföld-élmény áhítatosan megvallott, vagy éppen groteszk-ironikus, tudatosan vállalt, vagy makacsul tagadott legyen is – manapság akkor igazi, ha kettős kötődést jelez. Vállalni kell a szocialista népek közösségét, az egyetemes emberi gondokat, s kapcsolódni a szülőföld közösségéhez.

Ez akadályozhatja meg a provincializmusba süllyedést éppúgy, mint a kozmopolitizmus eluralkodását. Irodalomtudományunk érthető módon egyre differenciáltabb szülőföldképet igényel. Peremvidéki öntudat, nyilatkozatok helyett nyelvi ízeket keres, a gyermekkor képeit, a versek szövetét vizsgálja. Tüskés Tibor ír arról,⁶ hogy egy verses földrajzkönyv, antológia a magyar tájról, mennyire különbözne egy angol vagy francia gyűjteménytől.

Történelmünkéből következik, hogy „líránk közéletisége ezt a műfajt is átiszínezi, a magyar költők számára a tájleírás valamiképpen a néphez, nemzethez, a történelméhez való tartozás kimondása is. Magyar költő számára a táj mindig a haza része.” A szülőföld társadalmi tudatforma, bennünk élő képzet, mely „egyszerre jelent történelmi és társadalmi valóságot, azonkívül jelent egy sajátos és egyéni színű kultúrát az ország egészében”.⁷ Érzékeltethet pusztulást, de sugallhat nyugalmat is. Szimbóluma lehet a szabadságnak, mint Petőfi Tiszája vagy Alföldje, vagy sürítheti a magányérzetet, mint a vaáli erdő Vajda költészetében. Egy bizonyos: önálló és fontos eleme költészetünknek, miként a Hazamegyek a falumba nélkül Ady sem érthető teljesen; s a Város peremén „otthon-érzése” József Attilát is jellemzi.

Költőink, íróink Somogyhoz való viszonya is egészen különböző. Berzsenyi Dániel, s a korunkban őt gyakran idézők közül Takáts Gyula, Fodor András szülőföldszeretete ünnepélyesen vállalt: „Szép hogy akármi messze csatangol, / egyszercsak újra megleli az ösztön / a hazahívó szellem / határát... (Fodor András: Berzsenyi Dánielhez.) Gyergyai Albert a francia irodalom vonzásában töltött változatosan gazdag fél-század után a kislaki forrás soha nem kóstolt vizét, a gyermekkori ízeket, színeket, a diákkor élményeit idézi fel áhítattal. Veress Miklós számára a Rinya mente vagy a kaposvári Virág utca idézik a nyugalmat, amikor „szívéből kiüvölt a piros otthonalanság”

(Somogyi utazás). Szász Imre Amerikában, Somlyó György világpolgárként bo'jongva, a szélrózsa minden irányában tájékozódva, fizikai és szellemi utazások közben érzékeli a balatoni gyermekkort. Papp Árpád egészen másfajta utazásai a mai Somogy köznapi erőlködését kötik a haladó emberiség szekeréhez úgy, hogy a szülőföldről elsősorban a versek szövete árukkodik.

A szülőföld életreszólóan meghatározó élményeket adott Siposnak is. Rokonai, barátai, harcostársai s mindazok, kiknek elveit vállalta, a falusi és városi szegénység sorából kerültek ki. A föld fiaként született 1921-ben a Dombóvár melletti Tüsképusztán. „Hadak útja volt ez a föld, egy kis folyónak, a Kaposnak a völgye, északi oldalán a Balatonra nyíló szelidebb ligetes tájjal, délre a Drávaig meredek dombok nagy erdőségeivel. Ha szülő alá mélyebben forgatják meg a földet, nemcsak feliratos római kövek kerülnek elő, de kelta bronzeszközök, sőt ősi kőbalták is. Ittam bort olyan domboldalon álló parasztpincében, ahol máig használatban a föld mélyéből előkerült kelta bronzszűrő, és nyélnék való furattal ellátott kőbaltát használnak a szerszámok élesítésére. Mindkét nagyapám pásztor volt, disznópásztor, és a család mindkét ága az erdőrengetegből származott ide, a folyó völgyébe.”⁸

Családi legendák között nőtt fel, a rengeteget semmilyen gazdagságért fel nem cserélő pásztorösökről szóló történetek fonták be gyermekkorát. A mai is erdők ölébe bújtatott zselici falucska, Bőszénfa legrégebb anyakönyvében akad bejegyzés Stephanus Sipos haláláról, a szomszédos, szintén erdőbábújt Gálosfalói között ma is élnek Siposok. Erről a szabad erdei életéről a XX. századra már csak legendák maradtak. Sipos Gyula családjának már csak a pusztai cselédek sorsa jutott. Az Eszterházy birtok itteni darabját bérlő Deéry Hugó cselédei ugyanazt az életet éltek, amit a szomszédos pusztákon, melyek lakóiról olyan sokat tudunk Illyés Gyula szomorú szép szociográfiájából. (Gyermekkora és rokonsága cselédsorsáról később Sipos is többször írt.) A szülők „kitörése” (beköltöznek ennek a szép vidéknek fővárosába: a „hét dombbal” körülvett Kaposvárra) őt is a városba hozza, ahol apja: Sipos Mihály rendőr lesz. A jellegzetesen kispolgári Kaposváron főleg hivatalnokok, kispárosok, kiskereskedők laktak.

Itt, a folyóvölgyben, a szelíd ligetes, dombos táj és a zselici erdőrengeteg találkozásánál, Budapestet az Adriával összekötő vasútvonal mentén nevelkedett. A város szélén, a Cukorgyár és a Közvágóhíd mellett a Tavasz utcában gyerekeskedett. „... aki kedveli a jelképeket, ítélné: az egyik szomszéd utcát Gyár utcának, a másikat Zöldfa utcának hívták.”⁹

Ezekben az években a század eleji gazdasági, s az

5. Tüskés: i. m.

6. Tüskés Tibor: Versről, versre. Bp. 1976. Tankönyvkiadó. 14. o.

7. Takáts Gyula: Egy kertre emlékezve. Bp. 1971. Szépirod. 207. o.

8. Sipos Gyula: Somogyból kel föl a hold. Somogy. 1973/3. 5. o.

9. Sipos: i. m. 6. o.

ezt követő társadalmi, kulturális fellendülés (a magyar városok közül csak Budapest növekedése volt gyorsabb ütemű, mint Kaposváré) megtorpant. A város és a megye elvesztette a horvát–olasz élelmiszerpiacot, a termény-, állat- és cukorkivitel lehetőségei összezsugorodtak.

Megszűnt a Budapest–Fiume vasútvonal adta kereskedési lehetőség, a tengeri kivitellel biztosítható ócsóság. Somogyban az óriási nagybirtokok nem bírták volna, hogy a kedvező iparosítási politika elszívja előlük az olcsó mezőgazdasági munkásokat. Törvényszerűen torpant meg a fejlődés. „Az első világháború után bekövetkezett válság, majd a rövid néhány esztendő szanálás időszaka után a harmincas évek elején az üzemek jelentős része megszűnt. A tökéletes vállalkozó koncepció mindig lelohasztotta.”¹⁰

Csak az élelmiszeripari és könnyűipari vállalkozások vészték át helyi nyersanyaggal és munkaerővel ezeket az éveket. A városi ipari foglalkoztatottságára nem a nagyipar, hanem 82 iparágban az 1–5 segéddel dolgoztató kisiparos a jellemző. 1930-ban a kaposvári ipari foglalkoztatottak létszáma 4927 fő.¹¹

Ipari tőke hiányában a kereskedelmi tőke határozta meg a várospolitikát. A legfőbb részvényesek vagyionuk alapján bekerültek a város képviselőtestületébe. 1930-ban 130 felett volt a vegyeskereskedések száma, 1691 foglalkoztatottal (termény-, bőr-, állat-, fa- és tűzelőanyag-, vas- stb. kereskedések), s 1937-re ez a szám háromszorosára – 388 önálló kereskedelmi cégre – növekszik.¹²

A gazdasági válság után különösen ügyeltek arra, hogy kisebb hasznot hozó, de biztosabb beruházásokba fektessék be pénzüket. (Nem ipari vállalkozásokba, hanem bérházakba és földbe.)

Az erdőben élő szabad pásztorösökről szóló legendák, s a pusztai cselédek valóságosan megismert életének világából érkező Sipos Gyula ebben a városban tekint körül eszmélkedve. „Ott volt a város szélén a gyár is, nagy gépeivel, füstöt gomolyogtató kéményivel. Szigorúságával is; hiszen kifelé jövet megmozdították az ebédvívó gyerekeket, romantikájával is: micsoda játékpálya és búvórengeteg a kimustrált kazánok, gépköpenyek sokasága! ... Gyermekekoromban megismerhettem a történelmi kincskeresés izgalmát, amikor kötéllel ereszkedtünk le az évezredek monostorrom „alagútjába», cseréptörödékeket próbáltunk edénnyé összerakni, halgattuk a meséket a Szigetvári vezető alagútról...”¹³

A felnőtteket persze az érdekli jobban, hogy a 15 ezer keresőre 17 ezer eltartott jut, az egész Dunántúlon Somogy vezetett a csecsemőhalandóságban, 28 ezernél több a somogyi analfabéta (Kaposvárra is jut

kétezer, hiszen a 62 tanerő 48 teremben így is 2500 gyereket tanít). Az 1936-os polgármesteri felmérés szerint a város 1797 főiskolai végzettséggel, érettségivel és tanítói oklevéllel rendelkező értelmiségije közül 407 (23%) volt állás nélküli. A tanítók 60%-a.¹⁴

A város 3 középiskolájából a legrégebb az 1806-ban alapított főgimnázium, amelynek Sipos Gyula is nyolc éven át növendéke volt.

Félezer fölött volt a tanulólétszám, de a gimnáziumba csak elvétve kerültek be agrárproletár vagy kisbirtokos parasztyerekek. Felkészült, de igen szigorú tanári kara volt a Somssich Pál reál-gimnáziumnak (a vizsgákon 15–20%-os bukásról tanúskodnak az évkönyvek). „Megismerhettem a latin kultúra élő hagyományait is, nemcsak a pannon katholicizmus és az iskolai nyelvtanítás keretében, hanem a kisvárosi könyvszerető humanistái útján is.”¹⁵ A gimnáziumi védettség, egy „elitiskola” üvegharangja, csak ideig-óráig leplezheti a tényt, hogy akad jócskán tennivaló. Csökken az iparban, mezőgazdaságban, nő a közszolgáltatásban, kereskedelemben, véderőnél foglalkoztatottak száma. A korábban ipari-kisipari arculatú Kaposvár ezekben az években válik kereskedelmi, köztisztviselői, kispolgári várossá.

A rendezett, gazdag zöldterületű Kaposvár – virágos Kaposvárnak emlegették országszerte – század eleji dinamikus fejlődése ez időre meglassult, nyugodt, csendes hivatalnokváros lett. Derékszögű nyútkal, eklektikus, szecessziós lakóházakkal, tisztviselőleppel század végi hangulatokat konzerválva. A két-szobás polgári otthonok lakói a megyeháza uraitól igyekeznek életsémákat lopni. A dzsentri vezetés pedig boldog, hogy a nagybirtokos arisztokrácia idegenben utazgató tagjai megbíznak bennük. Reformmentes irányításra törekednek, melybe lassan a várost irányító polgári elemek is beletörődtek a rebelliótól való féltelmükben.¹⁶ A közszellemet terrorizálta – első sorban a gyenge és félnék polgárságot – az egységes magyar állameszme ázsiai virtuskodása. Így aztán ők is a nagybirtokos-feudális akarat végrehajtóivá váltak. A dzsentri, akinek kicsúszott a lába alól hatalmának gazdasági alapja: a föld, kénytelen a hazafiságot privilegizálni, mert szellemi fölénye nincs. „Magyar szellemiségük” silány festészetet, szimpla nótaszerzőket véd. Az arisztokráciától idegen ez a magyarkodás, hiszen életük nagy részét bécsi, párizsi, londoni, római palotáikban töltötték, s ott is csak az arisztokratákkal és nagy pénzemberekkel érintkeztek. Nekik a haza csak hátvéd, ahol a dzsentri közigazgatás biztosítja az uralmukat garantáló mozdulatlanlanságot. Az arisztokrácia örökletes hatalmának biztosítására kialakított hitbizományi rendszer (a csa-

10. Andrassy Antal tanulmánya a Kaposvár című várostörténeti tanulmánykötetből. (Szerk.: Kanyar József.) Kaposvár. 1976. 857. o.

11. Kaposvár. I. m. 358. o.

12. Kaposvár. I. m. 358. o.

13. Sipos Gyula: i. m. 7. o.

14. Kanyar József tanulmánya. Kaposvár. I. m. 532. o.

15. Sipos: i. m. 6. o.

16. Sziártó István: Adalékok Kaposvár közművelődéséhez és irodalmi életéhez a századfordulón. Acta Gymnasii. 1973. Kaposvár. 145–157. o.

Sziártó István: A kaposvári képzőművészet helyzete a századfordulótól a második világháborúig. Somogyi Honismereti Híradó 1974. Kaposvár. 61–70. o.

ládi fődtulajdont tilos elidegeníteni) a négy százalékos országos átlaggal szemben Somogyban a megye tizenhét százaléka terjedt ki, s így Somogy volt az ország legnagyobb hitbizományi megyéje. A megyei és közvetve a városi vezetés azon réteg hangját erősítette fel mértéktelelenül, mely szellemi igénytelenséget, megtervezett közepszerűséget hirdetett. Néhány itt alkotó művész, irodalomtanár, a helyi sajtó egy-két munkatársa próbálkozott szellemi szigetterméssel, s újságcikkekben, novellákban, tanáriszoba-beli beszélgetésekben előkerültek a hivatalosan lefojtott gondok (évekkel korábban az egyik helyi lap főszerkesztőjét azért menesztették, „mert árt a város érdekeinek, ha megírja a visszaéléseket”).

Aho! vannak csúcok, ott a tévelygő – ha figyelmen kívül néz – könnyen tájékozódik. Kaposvár irodalmi életéből hiányoznak a mércét adó (vagy adható) csúcok, s ezzel már törvényszerűen hiányoznak a fogódzók is, melyek az irodalomtörténet rendszerező munkáját megkönnyítik. Irodalmunk háromnegyedszázados távlatából is mértékadó egyéniségei csak érintették a várost, az üstökösök csak átsuhanak, az állócsillagok pedig meglehetősen szerény fényűek voltak.

Milyen volt az itt élő szellemi emberek helyzete? Milyenek voltak a munkafeltételeik? Milyen igényeket támasztottak önmagukkal és környezetükkel szemben, s hol az a pont, amikor elvesztették a mértéket, s az örökkévalóságot – mint Bernáth Aurél írta – átszabták a helyi viszonyokra? (Ez utóbbi a legizgatóbb, mert ma is az minden provincializmus első számú ismérve.) Milyen mértékben hibáztathatjuk az olyan személyiséget, aki lemondott az alkotó gondolkodásról, s mennyire felelős ezért környezete?

Sipos 1931 és 1939 között volt kaposi gimnazista. Az iskolai évkönyvek tanúsága szerint 1931-ben, amikor tanulmányait megkezdte a pécsi tankerülethez tartozó Somssich Pál Állami Gimnázium 1. b. osztályában, egy 56-os létszámú osztály 46-os anyakönyvi sorszámú növendéke. Rajzból volt közepes, testnevelésből és természetrajzból jó, a többi tárgyból jeles. Osztályfőnöke az ekkor már 34 éves tanári gyakorlattal rendelkező Krebsz Ernő magyar–német szakos, a kisváros legendás tanáregyénisége, akit óriás bajuszáról csak „Jóká”-nak neveztek. Nyugalomba vonulása után az osztályt ötödiktől átvette a nagy tudású, latin–görög szakos, címzetes igazgató, Pintér Lajos. Szigorú tanár hírében állt („Sintér tanár úr”), de a férfikora javában levő igényes nevelőnek igen sokat köszönnek ma is volt diákjai. Sipos Gyula hármaskok-

kal megtűzdelt hatodikos bizonyítványa (az osztályfőnök szaktárgyaiból is hármasai voltak) jelzi, hogy érdeklődése ekkor már megoszlott a tanulás és más, számára fontosabb dolgok között. Itt jelentek meg első versei egy sokszorosított osztályújságban, a hatás (6-ás) címűben, melyet Hanák Péter barátjával, az osztály legkiválóbb tanulóival (az ismert történész-szel) szerkesztett. Bár egy évig hetente megjelent a diáklap, ma már sajnos egy példány sem található ezekből. 1936-ban próbálkoztak iskolaújsággal is a gimnazisták. A kéthetente megjelenő újságból 4 számot őriz a Széchenyi könyvtár.¹⁷

A Gimnazisták felelős szerkesztője, Sente László tanár beköszöntője után három diákszerkesztő és tizenkét munkatársuk kezdte meg vallomását az iskoláról, önmagáról és az életről. Az ötszáz példányban nyomtatott újságban közlik az olasz diákok kiáltványát az európai ifjúsághoz: „... háború előtt áll a világ! A politikusok csinálják, de milliók fognak elpusztulni!” A kommentár: mi sem akarunk vágóhídra menni! „Nemcsak oktatás, nevelés is kellene. Bizalmasabb tanári viszonyt szeretnénk.” „A modern nyelveket szeretnénk beszélni!” Az iparművészeti főiskola tanárnőjével arról beszélgettek a diákszerkesztők, hogy minden otthonban lennie kellene „magyar saroknak”.

Ebben a környezetben (1935. március 15., 3. szám) jelent meg Sipos Gyula egyik verse: *Az árnyam* („Kacagott. Nekem meg borzongott a hátam. / S azóta egy ember jár előttem / Szűz hómezőben / Az árnyam.”) A tizenöt éves fiatalember versében már érződik a választott nagy példakép, Ady hatása. A százzalélt költőóriására emlékeztető sorok, a reminiscenciákon túl, egy tájékozódási irányt is jelölnek, melyek a 2–3 évvel később írt versekben még nyilvánvalóbbak. Nemcsak az osztály és osztályújság, hanem az egész intézet egyik büszkesége Sipos, aki a Virág Benedekről elnevezett iskolai önképzőkör elnöke, s Hetey Józsefnek, az iskola tudós irodalomtanárának kedvence volt.¹⁸

1939. május elsején Sipos Gyula barátaival levelet írt Kodály Zoltánnak. (Gelléri Emil, matematika-fizika-ének szakos tanárunk, az országos rangú iskolai kórus vezetője, Eötvös kollégistaként Kodály tanítványa is volt, s Kaposváron az ő szellemében teremtett vokális kultúrát. Innen a kapcsolat.) „Kedves Mester, szíveskedjék a magyar diákságot új magyar ballagási nótával megajándékozni, hogy ne szomorú idegen dallammal induljunk ki az életbe...” Kodály azonnal reagált. Válaszát az Énekszó „Kilép az életbe az első

nyával rokonszenvezve a szociális gondok megoldásait bizonyos kormányköröktől, később egyértelműen a németektől reméli. Megszálló csapatokkal járt a Szovjetunióban, s hazatérése után a helyi lapban több szovjetellenes írást közölt. A Népbíróóság 1945 szeptemberében tárgyalta ügyét, s korábbi érdemeit enyhítő körülményként mérlegelve 3 évi börtönrre ítélte: „A német propaganda szolgálatába állított szovjetellenes cikkek írásáért.”

17. Szijártó István: Tallózás a kaposvári gimn. diákújságjaiban. Somogyi Néplap. 1969. február 9.

18. Hetey József dr. maga is írógató, a skandináv irodalommal elmélyültebben foglalkozó, nagyszerű irodalom-szervező tanár volt. Merényi Oszkárrel és Biczó Ferencsel együtt szervezték a helyi irodalmi életet. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság főtájkára. „Kultúra, erkölcs, magyarság” című tanulmányát 1938-ban a Társaság jelentette meg. A népi írók jobbszár-

éneklo ifjúság, melynek nem kell a Ballag már a vén diák" cím alatt közli.¹⁹ „Kedves Fiúk! Írástok örvendtes jel. Megéreztetek, mégis hajnallik! S ki akartok fejtozni a fojtogató nyirkos ködgomolyból. Arra azonban egy nóta kiiktatása, vagy akár a tényersapka elvetése nem elég. Sok és nagy dolgot kell még vállalni... Noha sokat tesz már a szégyen nóta elhallgatása is...” Tény, hogy a kaposvári felbuzdulás követőkre talált. Egy évvel később az Énekszó hirtelen lángú jóslattal azt jövendőli, a Ballag már a vén diáknak örökre befellegzett. Az ifjak többé nem nyárspolgárnak készülnek, s nem óhajtják világgá énekelni, hogy fiiliszterre lesznek.

A barát és osztálytárs így emlékezik Siposnak ezekre az éveire: „A gimnázium felső osztályaiban ropant erős szociális tájékozódás sarkallta. Ady és a népi írók voltak a bibliája. Az önképzőkörben ő újította fel, vagy inkább ő honosította meg, az Ady költészet kultuszát, erősen plebejus töltéssel és indulattal. A népi írók közül kezdetben Kodolányi volt rá nagyobb hatással, aztán Feja, Sinka.”²⁰

A „Vallomások Somogyról” című kötet számára írta Sipos Gyula: „... megírásra vár még a harmincasnegyvenes évek Kaposváranak szellemi pezsgése. Én a gimnáziumban Páti tanár úrtól hallottam először Proudhon és Marx nevét. Harmincötben a Fenyvesi könyvesboltban vettem meg Bölöni György Párizsban megjelent Ady életrajzát. A Berzsenyi Társaságnak a városháza dísztermében rendezett estjén láttam először Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát, Weöres Sándort; Vajthó tanár úr könyvtárából kaptam életem első Szabó Dezső kötetét. A Havas-féle kölcsönzöböl olvashattam Thomas Mann és Nagy Lajost. A Katolikus Kör étlapstenciljén sokszorosíthattam azt a levelet, melyet szép kézírásával Kodály Zoltán írt, magyar balladási dalt kérő felhívásomra. És a zárdában tartott szabadegyetemen hallgattuk Beethoven muzsikáját, vagy a futurizmusról szóló előadást. És a két napilap mellett, nyomdában készült újságja volt a gimnázium diákságának, és Waldmann Jóskaival, Cserdi Ferivel folyóiratalapításon törtük a fejünket.”

Ide kívánczik, hogy „az erőteljes szellemi pezsgés” meglehetősen keveseket érintett. A Somogyi Újság közli (1940. március 23-án) Gönczi Ferenc múzeumi igazgató jelentését, miszerint 1939-ben a Somogyi Múzeumot 300 felnőtt és 225 tanuló látogatta meg. (A város lakossága ekkor már 30 ezer fölött volt.) Az 1936-os nagy Berzsenyi-ünnepség, melyet a rádió közvetített, s melyen megjelentek a helyi kiválóságok mellett a pécsi Janus Pannonius és a szombathelyi Faludi Társaság képviselői; a Merényi Oszkár gondozásában kiadott Berzsenyi összes versei, melyet a társaság az Akadémiával karöltve adott ki; a több mint 70 rendezvény (többek között br. Kemény János, Tompa László, Szemlér Ferenc, Nyirő József, Molter Károly is tartottak előadást) a megye nagy képzőművész

szülőttei (Zichy, Iványi Grünwald, Kunffy, Rippl-Rónai) tiszteletére rendezett emlékkiállítások, a Dunántúli Tárlatok szervezése csak elfedi a tény, hogy Kaposvár nem áldoz eleget a kultúrára. 1939-ben a társadalmi egyesületek 22 660 pengő támogatást kaptak, ebből a zeneiskola 2400, a városi dalárda 600, a múzeumi egyesület 1000 (nem csoda, hogy az ekkor még részben menthető kaposi várat széthordták), a sportegyesületek 1000 pengővel részesedtek. Összehasonlításként: a vallásügyi támogatás ugyanekkor 29 157 pengő. (Somogyi Újság, 1939. augusztus 10.) Érthető, hogy a társaság értesítője kéri: „a Társaság, melynek életrealóságát, életképességét és magas színvonalát, a megye érdekében végzett elismerésre méltó munkáját senki kétségbe nem vonhatja, most már anyagi támogatásban is részesüljön az illetékes tényezők részéről. A Berzsenyi-előadásokat, népművészeti rendezvényeket hamarosan felváltják a katonai estek, Czibur Andor altábornagy, Kajószentpéteri László József alvezetés és mások honvédelemre lelkesítő irodalmi előadásai.” (Somogyi Újság, 1939. január 1.)

A gondolkodó fiatalok közül mindenestre sokan kívánják a változást. A Gömbös-féle „Új Szellemi Front” (1935) óta a rendszer folyamatosan kísérletezett a népi írók befogadásával. Az egyházi diákmozgalmakhoz csatlakozni nem kívánók számára a konzervatív nemzeti diákszervezet, a Turul kínált cselekvési lehetőséget. Kaposváron a Bulcsu törzs tagjaként találkoztak a turulisták. Látványos rendezvényeik nem akadtak. A helyi lap beszámol olyan Trianon elleni tüntetésre mozgósító „nagygyűlésről”, ahol a városháza nagytermében Fonyódi Markóczy altábornaggyal együtt 35-en gyűltek össze. Azért érdekes ez számunkra, mert Sipos Gyula barátaival: Horváth Lajossal és Jánossal, Csertán (Györfy) Györggyel és még 15–20 gimnazista társával a Bulcsu törzs Attila egységének tagjaként, szinte minden megmozduláson ott volt. Jelenlétük azonban minőségileg más, mint kortársaiké. Kapcsolatokat kerestek szociáldemokrata munkásfiatokkal is. Mint Hanák Péter írta: „Kaposváron nagyon gyenge és elszigetelt volt a szociáldemokrácia, kommunisták alig voltak.” Siposék rendezvényekre mentek a Vár utcai Munkásotthonba, felolvasóesteken vettek részt. A gimnáziumban „úri fiúk” közé járó Sipos Gyula nagybátyja, Torma István pék és nyomdász szállásadója sorsán át is ismerkedett a köznapokkal. Az Iparosszékházban 1936-ban a Somogyvármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottság szavalóversenyt rendezett, melyen első ízben vettek részt a Vár utcai Munkásotthon szavalói. A záróünnepély Sipos Gyula gimnazistának hozott sikert, ő nyerte a versenyt, melyen eredményesen szerepelt két nyomdászfiatallal: Mautner József és Rostás Károly is. (Egyikük a Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat igazgatójaként, másikuk Kaposvár város tanácselnökéeként ment nyugdíjba.)²¹

19. Fodor András: Szomjúság zenére – egy somogyi diák keresi Bartókot – Somogy. 1978/1.

20. Hanák Péter szíves közlése.

21. Mautner József: A kaposvári munkásművelődés krónikája 1870–1945. Kaposvár. 1975.

A beszélgetések, találkozások elgondolkoztatták a pusztai sorsot jól ismerő gimnazistákat. Északi (első-sorban svéd) mintájú szociáldemokráciát képzeltek el. Ehhez társult a skandináv irodalomért rajongó, norvégból fordító irodalomtanár hatása, s a népi írók finnországi élménybeszámolóit. Veres Pétert és Sinka Istvánt Sipos Gyula és Horváth Lajos hívták meg 1938-ban Kaposvárra, zsúfolt nézőteret szervezve a városi moziba. „Kik vagytok? Hova tartoztok?” – kérdezte tőlük Veres Péter. Kicsit büszkén, mégis szomorúan válaszolták: „Mi nem tartozunk sehova sem, mi magunk szerveztük a találkozót.”

A szent istváni államrend, a nemesi nemzet, az úri Magyarország világában romantikus küldetésstudattal, realista programmal jelentkeztek a puszták fiai. Alsóhetényről, Tüskepusztáról, Somogyacsáról – zárt uradalmak még zártabb cselédvilágából – nagyra nyitott szemmel, új horizontokat kereső igénnyel kezdenek kérdezni. Veres Péteréket hívják, Kodálynak írnak levelet, hogy a német balladási nóták helyett ajánljon magyar népdalokat a gimnazistáknak: elmulasztják a kötelező püspöki kézcsókot.

A VIII. osztályban már erős jó, az érettségien jeles átlagú volt Sipos. „Nem szereztem kiemelkedő érdemet semmiféle tudományban, pedig a kaposi gimnázium jó útra indított, s talán a talentum sem hiányzott egészen. De az élet próbái nem tudományos munkára, hanem másféle helytállásra kényszerítettek”²² – írja később szerényen, pedig az iskola büszkesége volt. Erről emlékeznek a régi barátok és az annalesek. Mindenesetre nagy megtiszteltetés volt, hogy önképzőkori elnök lehetett. Fodor András, aki 7 évvel később, 1946/47-ben töltötte be ezt a tiszteletet, így ír egy versgyűjtemény előszavában: „Ha megkérdeznének, életem eddigi lehetőségei közül mit kívánnék visszakapni, a már próbált vállalkozások jogán mi szeretnék lenni újólag, habozás nélkül döntenék: önképzőkori elnök a kaposvári gimnáziumban.”²³ Az 1938/39-es évkönyv szerint Sipos elnöksége alatt az önképzőkörben 1 alakuló, 10 rendes, 1 záróülésen – az ünnepélyek, felolvasóestek, irodalmi viták mellett – az anyagok atomos szerkezete, s a kisebbségi kérdés is előkerültek. Jól sikerült Eötvös Loránd-emlékműsoruk is. Az önképzőkör vezető tanára, Hetey József dr., az irodalommal legszorgalmasabban foglalkozó diák számára 10 pengős jutalmat tűz ki. Ezt Sipos Gyula nyeri el. A Cukorgár környékieket – ahogy az egykori Somogyi Újság írta – már kiskorában ámulatba ejtette.²⁴ „A pécsi utcai iskola 3. osztályába jár egy elég fejlett, szelíd kinézésű, szőke kisfiú, nemrég töltötte be 10. évét. Egyik tanítónőjének, Ódor Gyulánának feltűnt, hogy a kisfiú a feladott leckét betéve mondja el, egyetlen szócskát sem hagyva ki. Ekkor kezdett érdeklődni Siposék körül. Megtudta, hogy a

gyermek nemcsak leckekönyveket, hanem szépirodalmi munkákat is olvas, de a legnagyobb meglepetés akkor érte, amikor arról értesült, hogy a tízéves gyermek 2–3-szori olvasás után kívülről már hibátlanul felmondja azt, amit olvasott. Ennek a felfedezésnek hamar híre terjedt. Tanító és tanári körökben is élénken kommentálták különösen azt, hogy a fiatal gyermek versírással is foglalkozik. A verseit eldugta, csak amikor érdeklődtek utána, láttak napvilágot...”

A gimnáziumban állandó versmondója az iskolai ünnepségeknek, ő búcsúzik ballagó diáktársai nevében, s koszorúzza meg az intézeti hősök emléktábláját. Emelkedett pátozú, mégis szelíd meghatottsággal beszél Antoni Dezső tanár temetésén. A törvényről szól, mely egyként köt tudóst és tudatlant, szegényt és gazdagot. Nyugodt, kiegyensúlyozott, céltudatos fiatalember volt. Vívó, nehezen emésztő, a dolgokat alaposan körbejáró: de régi diáktársai és unokatestvére szerint is sajátos humorú, jó kedélyű. Ez időben tanult meg lovagolni, s mint kiváló hátúzó – Csik Ferenc és Lengyel Árpád szülővárosában – igen eredményesen versenyzett.

Középtermetű, emelt fejű, tiszta tekintetű, nyílt fiatal volt. Amikor megjelent valahol – anélkül, hogy igyekezett volna a központba helyezkedni – mindig figyelemmel hallgatták, s belső derűjével tudta felvidítani társait. Ezeket a kamaszkori jellemzőket érvényesnek tekinthetjük a későbbi évekre is.

1939 nemcsak a matura, az életbe lépés éve, hanem az első verseskötet megjelenésének az ideje is. A Somogy megyei Berzsenyi Irodalmi és Művészeti Társaság (mely néhány évvel korábban Takács Gyulát indította költői útjára) Hetey József gondozásában a kaposvári Kultúra Nyomdában jelenteti meg azt a 30 verset tartalmazó, 46 lapos füzetet, mely a „Lámpák a ködben” címet kapta.

„Ezergyökerű az én életem / enyém a múlt és enyém a je'len”, másutt: „Most vallok, hozzám a múlt viszszejár / s repes, mint ijedt madár, / Múltkor megszólítottam a ho'dat / s valahol pogány nótát daloltak. / S ahogy ott álltam a holddal szemben, / Tar Zerénd fia járt eszemben. / Egyszer a nagy lámpa előtt vakon / megemeltem mélyen a kalapom / és a forrásnál erdei csendben, / rajongva keresztet vetettem...” – Eiső olvasásra is nyilvánvaló az Ady-hatás: „s amit akkor elmulasztottam, / megemeltem a kalapom mélyen, / ott röpül a szánom az éjben”. (Krisztus kereszt az erdőn). A pseudo-szerelmes versek is Ady hatásáról árulkodnak. A példaképtől ekkor még nem tud szabadulni. „Én asszonyom, de jó, hogy messze vagy, / de jól esik, hogy hosszú-hosszú évek / vágytengerét kell áteveznem érted, / ... s van ki csüggedt erőmet növezzé” (A messze asszonya). Annál dicséretesebbnek tarthatjuk a környezet érzékenységét,

22. Sipos Gyula levele a VOLUNTAS szerkesztőjéhez. Ld. 1. jegyzet.

23. Fodor András bevezetője az „Üljük körül az asztalt!”

című versgyűjteményhez. A VOLUNTAS melléklete. 1972. február.

24. Andrassy Antal: Egy kaposvári csodafiú. Somogyi Néplap. 1973. II. 21.

hogyan meglátták Sipos áttetszően tiszta lírai tehetségét. Szándékban: „munkás kis része lenni az egésznek. / Csavar. Fénylő kis acélcsovar.” – és formai megoldásokban: „Valami régismert illatot érezek: / méznek, / virágnak, fűnek, földnek kevert illatot. / S már el is felejtettem, hogy gázálarcot / és harcot / próbáltam egy órával ezelőtt” (Gyakorlat után) – egyaránt elismerést érdemlő verseket találunk. Akad kritikus, aki Sík Sándor-hatást is érez ezekben az első versekben, s a „Gyakorlat után” címűt a Sarlósboldogasszonnyal rokonítja.²⁵ Bizonyára lehetséges, s nem ellenkezik ez azok véleményével, akik a pályakezdés szokatlanul józan romantikájára hívják fel a figyelmet.²⁶ A címadó költemény nemcsak egy érettségi előtt álló fiatalember hite a költészet erejében. Azzal, hogy a Lámpák a ködben-t Sipos Gyula harminc év összegyűjtött verseinek élére emelte „Szomjúság” című gyűjteményes kötetében, ma is – élete végéig – vállalta a diákkori álmot. A „hasznossá tenni magam” ifjúkori kényszere nem romantikus képekben (fáklya, égő csipkebokor, őrtűz stb.), hanem nagyon is valóságos, mindnyájunk számára köznapi, színie költőietlen képből jelenik meg. Ez a tizenkét sor nemcsak azzal, hogy önálló hangot idéz, de azzal is, hogy jelzi a tájékozódás irányát – a XX. századi magyar líra realista vonulata felé – megérdemli, hogy idézzük:

Este van. Köd van.
Ha messze nézek,
látom, hogy kicsiny, pislogó fények
törnek át a ködön és a homályon:
lámpák a ködben.
S oly jólesik most
ez az üzenet,
ez az akarás: piciny fényszemek
biztatása, hogy vannak, vannak még
lámpák a ködben.
Mégis hiába
talán nem élünk.
Kik messze néznek, látják fényünk.
És talán mégis voltunk valami:
Lámpák a ködben.

Ezek a lehetetleni rezdüléseket érzékeltető, mégis a hasznos dolgok eltökélt akarását kifejező sorok, Juhász Gyula és Kosztolányi verseiből ismerősek. Nem pusztán reminiscenciák, sokkal inkább a távolságok, a messzeség ígézetében indult, tér- és időhatárokat átlépni vágyó, ugyanakkor céltudatos cselekedetekre készülő költői magatartás. Olyan kettősség, mely úgy érzem, végig kísérője volt Sipos Gyula költői pályájának. Az Ady verseire rímelő istenkeresés: „Engem a névtelen Gazda küldött / felkeresni egy másik Névtelent”, vagy: „Uram! Én most elhoztam, Neked. / Nem én vagyok, nem én vagyok, az én lelkem fehér, ragyog! / hogy gyógyítsa közelséged. / Hisz én itt vol-

tam Uram mindig” (Gyóntatómnak). Siposnál az őszinte hinniakarás, törekvés valami végső lényeg megértésére a „Valami hiányzik” című versében a fiatal József Attilától, Szabó Lőrincától ismerős gondolatokban fogalmazódik meg: „Isten voltam / Nagy golyókkal gurigáztam, / sugarat szórtam szerteszét / s ha eltévedt, / megfogtam az ember kezét...” Tizenhét évesen azonban már leszámol mindazon illúziókkal, melyek katolikus fiatalként a vallással kapcsolatban felhalmozódtak benne. Erről így ír: „Ma is őrzök egy gimnáziumi ellenőrzőkönyvet és egy emléket. Azon a tavaszon egy szent életű püspök (Tóth Tihamér – Sz. I.) tartott nálunk lelkigyakorlatot, felszólítva bennünket arra is, ha vannak problémáink a vallással, egyházzal kapcsolatban, ő gyónásszerű bizalmas beszélgetésen meghallgatja. Éppen ez idő tájt valamelyik távoli sógoromat nem engedte el a papi uradalom apjának a temetésére. Mert vasárnap is dolgozni kellett. És a taszári búcsúban meg Hetényben is láttam, hogyan élnek a cselédek, ha már nem is létem, ismertem a rokonok sorsát.

Ráadásul a bibliát forgattam, melyben ilyen lázító sorok vannak: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön!” Bekopogtam hát a sekrestyébe a szentéletű püspökhöz, aki gyűrűjét csókra nyújtotta. Gyónásszerű, bizalmas beszélgetésre. Elmondtam, hogy az egyházi birtokok cselédei nem járhatnak vasárnap misére, sógoromat még apja temetésére sem engedték el, és a magam szavát gyöngének érezvén Krisztusra is hivatkoztam: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön!” Bátorralanul, valami olyasfélét kérdeztem, hogyan lehetne összeegyeztetni az egyház földbirtokos mivoltát az evangélium szavaival. A püspök egyetlen mondattal válaszolt: Én, amikor beiktattak püspökségembe, emeltem a gazdatisztjeim jövedelmét. Aztán csönd telepedett közénk. De nem sokáig, mert a püspök így szólt: – Hallom, kint köhögnek, más is akar velem beszélni – és újra csókra nyújtotta gyűrűjét. A továbbiakat másoktól tudom. Este a polgármester fogadta a nagy rangú vendéget, és ott a püspök csevegés közben elmondta, gimnazisták törtek rá, azt kérdezvén mi lesz a földdel? A gimnázium igazgatója majd elsüllyedt szégyenében. De már akkor nekem egy verseskönyvem nyomdában volt a Berzsenyi Társaságban, a tanári karban védelmező jóbarátaim, a levegőben pedig nem az én számon, Veres Péterén, Erdeién, Kovács Imréén, milliókén ott volt a kérdés: mi lesz a földdel?! – Így úsztam meg egy osztályfőnöki megrovással...”²⁷

A hitbizományok megyéjének kispolgári beállítottságú székhelyén a kiváló Somssich Pál reálgimnáziumból az út Pestre, a Bolyai kollégiumba vezetett. Az egészséges szociális ösztön, az érzékenység, mellyel Sipos különbséget tudott tenni szegény és gazdag, az úri réteg és népi elnyomott küszködők között, egyetemi éve alatt még nagyobb cselekvési teret talált.

25. Vajda Kornél kritikája. Somogy. 1975/4. 111–113. o.

26. Melczér Tibor kritikája. Kortárs. 1976/10. 1668. o.

27. Sipos Gyula: Pusztaiak. (Szociográfia-részlet.) Somogy. 1975/4. 37. o.

BUDAPESTI ÉVEK 1939–1944

„A jövő nem idézhető fel a semmiből, csak a múlt által örökül hagyott anyagból.”

(Durkheim)

„A magyar múlt tudományos szemléletének jogaiba való visszaállítása három egymással összefüggő feladat megoldását követelte: először a demokratikus hagyományokat leszűkítő törekvések elvetését, másodszor – jelentőségük elismerése mellett – a függetlenségi hagyományok belső tartalmának mélyreható elemzését és differenciált értékelését, végül: annak belátását, hogy azokat az ellentmondásokat, amelyek a demokrácia és a nemzeti–nacionalista eszme között, a múlt egyes szakaszaiban feloldatlanok maradtak, a történések az illető korszakra vonatkozóan nincs joga utólag mesterségesen »feloldani« vagy elsimítani.”²⁸

Azért tartom ezt fontos figyelmeztetésnek, mert akaratlanul is mai életünk vívmányai, jelenkori eszméseink vértete határozzák meg műtszemléletünket. A dialektikus gondolkodást gyakorta értelmezzük úgy, hogy számon kérünk egy történelmi kor embereitől mai értelemben korszerű magatartásokat.

Az első világháború után a polgári rendszer nagy válságperiódusa kezdődött. A világkapitalizmustól függő kis, széttagolt kelet–közép-európai államok fejlődése meglassult, az ipar bizonyos ágaira korlátozódott, s lelassult a társadalmi átalakulás dinamizmusa is.

Az urakra és szolgákra való anakronisztikus tagoltság kedvezett a retrográd, antidemokratikus ideológiai áramlatoknak (antiszemitizmus, reakciós agrarizmus, misztikus népiesség stb.), s ez megkönnyítette a szélsőséges politikai ideológiák kialakulását. A forradalomtól való félelem, a nacionalizmus (Kelet–Közép-Európában ez már régen alkotója volt a politikai ideológiáknak) új hullámai – revízió, szeparatizmus stb. – támadtak fel Trianon után.

A magyar történelmi arisztokrácia – egy család kivételével – a Habsburgoktól kapta birtokait, s bár léteztek főnemesi cím nélküli ősi nemesi családok, de ezek története – miként az erdélyi arisztokráciáé is – eltérő fejlődés eredménye.

Az „úri középosztály” 4,2%-a a népességnek (170 ezer kereső és 210 ezer eltartott), s ebből négyezer a középbirtokos, a többiek állami, illetve uradalmi tisztviselők. Két jellemzőt különít el Erdei Ferenc: az értelmiségi szakszerűség (műszaki tudás stb.) és az úri állapot (közigazgatási vezető pozíció, jogász, pap, katonatiszt, mező- és közigazdász, orvos, mérnök, tanár, legalul a tanító). A nemzeti kispolgárság (kalauz, postás, rendőr, csendőr, altiszt) százezer kereső és 130 ezer eltartott, 2,5%-a a népességnek. Gazdasági létük biztosított (nyugdíj); a konzervatív nemzeti eszmé-

re esküsznek, közöttük a szélsőjobb nem tudott sok hívet szerezni.²⁹

Természetesen az ellenforradalmi rendszerek tényleges ellenzékét alkotó áramlatok is mélyreható változáson mentek át. A Horthy-rendszer ezek mozgásterét teljesen szűkre szabta. A harmincas években nemcsak a jobbra tolódó államhatalommal kellett szembenézniük, hanem a mind erőteljesebb szélsőjobboldalú társadalmi nyomással és egy befolyásos „ellenzéki” fasiszta mozgalommal is. Laczkó Miklós mutat rá, hogy ebben a helyzetben az ellenzéki irányzatok és mozgalmak tovább veszítettek súlyukból, erejükből. Nem az ellenzékiség bázisa zsugorodott jelentéktelenné, hiszen ez (a gazdasági világválság után különösen) csak növekedett. Az igazi ellenzék hangját azonban még jobban elfojtották; sőt maga az ellenzékiség fogalma is zavarossá vált. A tudományos progresszív ellenzéki irányzatok (liberalizmus, demokrácia, polgári radikalizmus) régi formájukkal és szellemi fegyverzetükkel csődöt mondtak. Az első világháború és a forradalmak a régi progresszió sok hittételét rendítették meg, de az elavultat részben újjal – elsősorban a kommunista mozgalommal – pótolták.

A progresszív mozgalom szükségszerű struktúráltságát vizsgálják egy igényes tanulmányban M. Kiss Sándor és Vitányi Iván.

Gazdaságtörténeti adatokkal és történelmi összevetésekkel igazolják, hogy az urbánus-népies megcsúszottság – mint a magyar szellemi élet történetének és fejlődésének, a történelmi fejlődés logikájából következő, de sok szempontból torz vonása – korántsem egydimenziós; több egymással keveredő megjelenési formája van.

„Első szinten az urbánus-népi ellentét a feudálkapitalista társadalom talaján bontakozik ki, a polgári (urbánus) haladás hívei éppúgy megmaradtak ezen (csak liberális reformokkal kívánják javítani), mint a népi-nemzetiek. A második szinten azonban mindkét irányzat szembefordul a kapitalizmussal, s így a progresszió két szárnyát alkotja.

Az urbánus progresszió »tiszta« polgári fejlődést akar, de ennek jegyében elutasítja az egész népre kiterjedő demokratikus népforradalom eszméjét, a népi-narodnyik progresszió viszont népforradalmat hirdet, de tisztázatlan az álláspontja a polgári fejlődés iránt. A magyar szellemi életben a forradalmasodás a XX. század és a Nyugat nemzedékével az urbánus szárnyon kezdődött el. A szociáldemokrácia hazai szövetségesei közül ők voltak az első számúak. Ekkor Ady szinte egyedül képviselte a demokratikus népforradalom eszméjét. A hagyományos polgári forradalom helyett a demokratikus népforradalom útját követi Bartók Béla (ahogy Németh László írta: a „bartóki modell”), s ez válik fél évszázadra minden haladó szellemi mozgalom legfőbb viszonyítási pontjává. Ez a mo-

28. Laczkó Miklós: Válságok és választások. Bp. 1975. Gondolat. 288. o.

29. Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. Valóság. 76/4. 22–50. o.

dell egyszerre népies és urbánus; s mint ilyen, magában rejti a lehetőséget a progresszió erőinek egyesítésére.³⁰

Amikor megkérdezték a fiatal írónemzedék legkiválóbb képviselőit, milyen művészetpolitikai reformokat tartanak elsődrendűen fontosnak (1935-ben), ilyen válaszok érkeztek:

Féja Géza: az író szabad utat követel népéhez.

Illyés Gyula: előbb a nép rettenetes helyzetén kell segíteni, azután a kulturális reformok.

Kodolányi János: a fő feladat az irodalom felszabadítása a kapitalista nyereszkesedés nyomása alól. „El mindentől, ami polgári, vissza mindenhez, ami ősi, eredeti, egyszerű és természetes.”

Nagy Lajos az író megvédését követeli. A legkiválóbb írókat állami fizetésben kell részesíteni. „Gátat kell vetni az irodalomban az idegen áradatnak.”

Németh László nagy írói és tudományos munkaalkalmak teremtését tartja fontosnak.

Szabó Lőrinc a komoly modern művészeti értékek pártolását;

Tamási Áron a művészetek – állami felügyelet mellett működő – nemzeti akadémiájának felállítását;

Zilahy Lajos az östehetségek segítését hangsúlyozta. (Szabadság, 1935. április 21.)

Íme egy csokorra való a magyar szellemi élet gondjaiból. Ellentmondásos az uralkodó osztály szerepe is. 1934 tavaszán Gömbös Zilahyt és Bajcsy-Zsilinszkyt hivatja, s miután becsületszavukat veszi, hogy hallgatnak – Zilahy közlése szerint – ezt mondta: „Folytassátok támadásaitokat a németek ellen minél szenvedélyesebben. Hivatkozni akarok Hitlernél, hogy az ország közvéleménye nyugtalan.” Valamivel később: „Én titeket a kormányajtóban mindenegyes németellenes cikkért véresre foglak fenekeltetni. Mert ez a politika.” (Így jelenhetett meg a „Magyarság”-ban Illyés oroszországi útirajza – ld. Népszabadság, 1977. november 6.)³¹

Erről a felemás helyzetről számol be a „Sorsunk” keletkezése és működése kapcsán emlékirataiban Várkonyi Nándor is.³²

A harmincas években a magyar irodalom színe-java állt bíróság előtt József Attilától Nagy Lajoson át Kassáig. Illyés, Remenyik, Fodor József, Kovács Imre, Sárközy György, Féja, Erdei, Déry, Szabó Dezső, Kassák – valamennyien 1938-ban kerültek törvény elé. Az irodalom helyzetét tükrözte a főügyész-helyettes egyik vádbeszéde: „Ajánlanám azoknak a költőknek, akik társadalmi problémával foglalkoznak, hogy olvassák el a BTK-t költeményeik megírása előtt.” Szájírószájra terjedt Móricz ironikus javaslata: legjobb lenne, ha az író és ügyész eleve mint szerzőtársak közösen vállalkoznának az alkotásra.

Nem kevés erkölcsi bátorság kellett ahhoz, hogy a zsidótörvények elleni tiltakozást aláírják vezető művészeink. (Többek között Bartók, Bernáth Aurél, Bóka, Csók, Darvas, Ferenczy Noémi, Féja, Kodály, Móricz, Remenyik, Schöpflin, Somlay Arthur, Tersánszky, Vaszary, Vikár, Vilt Tibor, Zilahy, gr. Széchenyi György.)

A politikai vezetés minisztertanácsi engedélyhez köti az újságok megjelenését. A laprevízióknak 136, többnyire baloldali újság esett áldozatul (a magyar sajtó 10⁰/₀-a). Ekkor szűnt meg a Szép Szó, a Literatura, a Magyar Nemzet, az 1941-es laprevízióknak lett áldozata a Nyugat. Az 1939-es évben a Népszavát háromszor tiltották be.

Az Új Szellemi Front (1935 tavaszának jelentős kultúr- és politikatörténeti eseménye) ma is vitatott és kényes probléma. Féja Géza egy visszaemlékezésében a Márciusi Front elődjének nevezte.³³

A „népi” irodalom két háború közötti jelentkezése kezdettől magában hordozott bizonyos utópista szocialista vonásokat (népi szocializmus – Veres Péter; a minőség forradalma – Németh László). Révai József a leninizmus szövetségi politikájának legbelső lényegét értette meg, mikor a Marxizmus, népiesség, magyarságban azt írta: „a népies baloldal mozgalma az utolsó két évtized legjelentősebb szellemi áramlata Magyarországon... nem mondunk le róla, hogy kritizáljuk őket, de egyben tudunk tanulni is tőlük.” A népiesség és a haladás eszméje ezzel vált egyesíthetővé, s a forradalmi mag ezzel tudta maga köré gyűjteni a progresszió valamennyi erejét, a szociáldemokratákat, polgári radikálisokat és a parasztság vezetőit is. A népi mozgalom fiataljait nemcsak Bartók, Kodály, Erdei Ferenc, Illyés, Németh László, Veres Péter programjai (a népművészeti mozgalom, a regőscserkészlet – Karácsony Sándor vezeti, figyelve a permvárosi fiatalok, tanoncok nevelésére is; az Éneklő Ifjúság mozgalom, az Érdi Népfőiskola – Muharaj Elemér irányítja; a KALOT, a parasztfjúság művelődési szövetsége; a Soli Deo Gloria, a protestáns ifjúság egylete; a levante mozgalomból kialakult „Csipkés kör”), hanem a rendszerhez lojális nemzeti irányzatok is vonzották.³⁴

Kezdetül hangsúlyosak voltak azok a törekvések is, melyeket a népi kollégiumi gondolat előtörténeteként tartunk számon.

Németh László már 1934-ben javaslatot tett egy népi tehetségeket támogató intézmény felállítására, „hogy megteremtjük a nép Eötvös kollégiumát”.³⁵ Veres Péter Népkultúra és Szabadság című írásában³⁶, Féja Géza egy interjúban Györfy Istvánnal, a magyar néprajz professzorával a Táj- és Népkutató Intézetéről,³⁷ Móricz Zsigmond, Benda Kálmán, Darvas József, Zilahy Lajos, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Szabó

30. M. Kiss Sándor–Vitányi Iván tanulmánya. Valóság. 77/1.

31. Lackó: i. m. 88. o.

32. Várkonyi Nándor: Pergő évek. Bp. Magvető, 1976.

33. Lackó: i. m. 153. o.

34. M. Kiss–Vitányi: i. m.

35. Erdélyi Helikon. 1934. augusztus 26.

36. Szabadság. 1936. december 24.

37. Magyarság. 1938. október 21.

Pál, Erdélyi József cikkekben sürgetik a fokozottabb tehetség gondozást.⁵⁵

Az egyetemisták részére cselekvési szintérnek a konzervatív nacionalista alapon létesített hatalmas diákszervezet, a TURUL kínálkozott. Ebbe a népi mozgalomnak is több híve került. „Ideológiájuk olykor talán csak egy árnyalattal különbözött a hivatalostól, ez a különbség akkor mégis jelentős volt, a rendszer feltétlen és nem feltétlen támogatásának eltérése egyáltalán nem volt lényegtelen a rendszer szempontjából. Így történt, hogy egyes Turul szervezetekben (különösen a Közgazdasági Egyetemében, amelynek tanári kara a többihez képest erősen liberális volt, s amelynek hallgatói közé az átlagnál több paraszt- és munkásszarmazású fiatal került be) a népi szárny erősödött meg. Míg a harmincas évek elején a Kommunista Ifjúságunk Magyarországi Szövetsége Egyetemi Csoportja nevében »osztályharcba« hívták az egyetemi proletárokat; »lépjetek ki az Americanából, Turulból, csatlakozzatok a Kimsz egyik csoportjához!« (1932–33-ban letartóztatták a Pázmány Péter Egyetemen a Stolte–Stolcer, majd a Széll–Birki–Beck csoportot, köztük Rajk Lászlót). Egy-két évvel később a párt ifjúsági politikájának már az a célkitűzése (Mór fedőnéven ezt Rajk László irányítja), hogy a kommunista fiatalok minél többen épüljenek be a Turulba, Americanába, Hungáriába, s így közvetve befolyásolják a diákokat, mozgósítva a kommunisták szervezte küzdelemre, anélkül, hogy akár sejtjenék is valójában, kiket követnek. Rajk annyira komolyan vette a taktika érvényesítését, hogy azokat a Kimsz tagokat, akik eleinte vonakodtak a joggal gyűlött Turulhoz csatlakozni, kizárással fenyegette. Ha emlékeztetünk az 1931-es röplapnak csupán a megszólítására: Egyetemi proletárok!, s felidézünk mellette egy 1934-es röplap címzettjeit: Egyetemisták! Bajtársak! Szegénydiákok! – nyilvánvaló a változás...»⁵⁶

Ezzel párhuzamosan természetesen a kormánypárti-va szelidített népiességet (a Teleki Pál által létrehozott Táj- és Népkutató mozgalmat) az uralkodó osztály képviselői igyekeztek kihasználni, észrevéve azt a felhajtó erőt, amely a népi mozgalomból bontakozott ki.

A „Magyar Élet” könyvkiadó anyagi bázist jelentett a népi írók mozgalma számára. A progresszív íróinak jelentkezését biztosította Püski Sándor, s ezzel elévülhetetlen érdemeket szerzett. Kiadvállalatuk szervezte és részben finanszírozta a szárszói konferenciákat is (s a Szabad Szó), mely Bajcsy-Zsilinszkyvel szövetkezve a mozgalom radikalizálódó törekvéseinek lett szószólója (s a Nemzeti Parasztpárt). Az ellenforradalmi rendszer, mely a munkásság forradalmi ideológiájával szemben éppen a „nemzetfenntartó”, s

„urainak engedelmes” parasztságra és egy e koncepció alapuló irredenta nacionalizmusra kívánta építeni osztályuralmát, most azt látta, hogy a népi mozgalom egyre jelentősebb tömegei tolódtak balra a marxizmus, a szocializmus felé, megkérdőjelezve a rendszer alapjait.

A „szegedi fiatalok” (Erdei, Ortutay, Radnóti), a „politikus debreceniek” (Kállai Gyula, Fehér Lajos, ők indították a „Tovább”-ot s alakították meg 1937. március 15-én a Márciusi Frontot), s a fővárosban a Bolyai kollégisták (1939–42) voltak az új Magyarország megteremtéséről reális álmokat szövő fiatal értelmiségiek.⁵⁷

„A népfront Magyarországon olyan korszakban szerveződött, amikor a nemzeti függetlenséget nagy veszély fenyegette. A mozgalom a fasizmus és a háború, valamint az idegen megszállás ellen küzdve bontakozott ki, és erősödött meg. Tevékenységében a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség célja mindvégig szoros egységet alkotott.”⁵⁸

A Bolyai kollégisták egyik vezetőjeként találkozunk a Kaposváron már tudatosan tájékozódni kezdő Sipos Gyulával. A korszak ellentmondásos, tendenciáiban is nehezen követhető fejlődése azoknak a fiataloknak kínálhatott megoldható feladatokat, akik életüket valamire már elkötelezték. A népi írók, Ady, a pusztaiak világa, a Kaposban megismert munkásélet, a gimnázium magas kultúr szintje, Kodály levele – ezek együtt leegyszerűsítették a kor (az előző oldalakon vázolt) ellentmondásait. Sipos Gyula, aki Somogy megye ösztöndíjával (egy kollégiumi férőhely költségét fedezte a megye – ún. „ágyöztöndíj”) került a Bolyaiba, tudta már, hogy mit akar a fővárosban. Az elmaradt püspöki kézcsók lázadása, a munkásotthoni látogatások kíváncsisága, az első versek használni akaró józan realizmusa – hónapok alatt alakult határozott politikai-társadalmi programmá.

A Bolyai kollégium 1939-ben létesült, a Turul finanszírozta. „Apám körül csoportosult az egyetemen a fiatal népi származású egyetemi hallgatóknak az a köre, amelyből aztán a Bolyai, majd később a Györfly kollégiumnak a magva lett. Amikor eljutottak oda, hogy tényleg életre hívjanak egy kollégiumot, apám egyetemi szobájában terveztek összejevetelt, és tragikus módon azon az éjjelen halt meg az apám” – nyilatkozta Györfly György történész.⁵⁹ A kollégium alapszabálya szerint: „Társadalmi, diákjóléti intézmény, amely tehetséges és arra rászoruló, elsősorban falusi származású főiskolás ifjúság részére egészséges és megfelelő kényelemmel berendezett otthonokat létesít.”⁶⁰ Kardos László, aki 1942 és 48 között volt a Györfly kollégium igazgatója, így emlékezik: „... a Bolyai kollégium Györfly István kollégiummá alakul

51. Megfigyelés alatt... Dokumentumok a Horthysta titkosrendőrség működéséből (1920–44). Szerk.: Beránné Nemes Éva és Hollós Ervin. Bp. 1977. 355–357. o.

52. Dokumentumok... I. m. 357. o.

53. Századunk. Tv-sorozat 1976 novemberi adása.

54. Szabó Zoltán: Csendes tisztelgés Kossuth Lajos és Tánácsics Mihály sírjánál. Magyar Nemzet. 1941. november 4.

55. Sej, a mi lobogónkat... I. m. 123. o.

át: (1942–1948. II. 15-ig) belügyi autonómiához jut, politikai megfontolásból »együttműködik« az uralkodó osztály »népbarát« csoportjával, hogy annál szabadabb belső életet élhessen, és egyben teljesíthesse a dolgozó néposztályok iránti elkötelezettségéből folyó legális és ha kell, illegális feladatát. (Ez persze nem jelentkezik a publikált irodalom lapjain.)⁴⁴

Ezért van hát különös jelentősége annak, hogy mielőbb feltárjuk a ma már dokumentumértékű személyes emlékeztetéseket, hiszen a kor iratanyaga, sajtója nem tükrözi valóságosan ezen évek eseményeit.⁴⁵

A Györfly István kollégium szerepéről megszületése pillanatától folyik a vita, föl-föllángolva még napjainkban is. A felszabadulás előtt Milotay István, a magyar szélsőjobboldal vezérpublicistája azt írta, hogy az egyetemeken „a földalatti baloldali szervezkedés forrása a Györfly kollégium”, amely „a bolsevizmus hazai ügynökeinek agitátorképző iskolája”, „egy magyar paraszt-szovjet” előkészítője. Szerinte mindezt azzal a céllal teszi a Györfly kollégium, hogy ha a német rabláncon vívott küzdelemben elbukik Magyarország, akkor „Sztálinék mint szabadítók jelenhessenek meg a Kárpátok hágóin, és ők a nagy összeomlás diadalában kibontott lobogóval elibéjük mehessenek, úgy is mint Györfly kollégium”. (Új Magyarország, 1944. 5. 4.) „Ezt a munkát sok-sok száz kollégiumban kellene folytatni” – írta Veres Péter.

„A Györfly-kollégisták az új népi értelmiségnek nagyszerű pionírjai” – így Darvas József.

„A Györfly kollégisták a felszabadulás előtt – alig ötvenen – olyan életformát hoztak létre, amelyben lehetőség adódott egyetemi stúdiók végzésére, és feladattá vált a társadalmi átalakulás küzdelmeire való felkészülés. Ez abban az időben – különösen a társadalomtudományi szakokon – azt jelentette, hogy formailag eleget tettek a vizsgáknak, és érdemben tanulmányozták a forradalmi tanokat, mindenképp a marxizmust. Az illegalitásban levő kommunista párt és a progresszív baloldal ideológiai hatása és szervezeti kapcsolata erős volt. A kollégiumi életforma nyitott volt kifelé: ifjúsági vagy más szervezetekben vettek részt, politikai szereplésüknek mozgósító ereje volt a fiatalok körében. Közben pedig elméletileg és a gyakorlatban is formálták magukat, és hasonló sorsú fiatalok számára tervezték a jövő népi kollégiumát...”⁴⁶

Leckekönyvének tanúsága szerint a Közgazdasági Egyetemen már a háború előtt szlovák nyelvet tanult Sipos Gyula. A Györfly kollégiumban többen tanultak oroszul. A jövőbe mozduló jelen megszállottjaiként napi értelmes feladatok jó megoldásával akartak szolgálni. Sipos megértette a „Keleti Golf-áram igazságát”, a szomszéd népekkel való megbékélés és kölcsönös egymásrataltság gondolatának jelentőségét. 1941-ben Kaposváron a Turul kiadásában (Új Somogy

Nyomda és Lapkiadó Rt) jelent meg második verses füzeté „A három lépés” címmel, Hegedüs László falmetszeteivel. Az első kötetre olyannyira jellemző használni akarás, józan realizmus ezeknek az írásoknak is fő motívuma. „Dolgozom. Önmagamért? Kevés. (Hazámért? A népért? Érdemes?) János, István, Pál alkotja a népet. (De meghalunk holnap és mások jönnek.) Dolgozom. Nekik szebb legyen az élet. / – Holnap – Kosztolányi humanizmusa / nem az emberiséget általában kell boldoggá tenni, Kovács János és Kis Péter jön eléd, hogy éhes és rongyos” – jelentkezik azzal a többlettel, hogy testvéreinek munkásokat és munkanélkülieket vállal. Figyelemreméltóak a világnézeti fejlődést mutató, a szocialista jövőre utaló gondolatok („öreg proli”, „vörös ígért” – Hőmunkások). A kötet gerincét azonban egyrészt biblikus és keleti vallásokat-filozófiákat idéző írások (A három lépés, Buddha, Kínai vers), másrészt a „Fütyörészve” ciklus epigrammatikus tömörségű darabjai adják. Ezekben a versekben Sipost egyrészt a világégés („Ha jön a nagy vihar, mi marad meg belőled Európa?” – Európa), másrészt az egyes ember sorsa foglalkoztatja. („Építeni szeretnél: rombolni fogsz, / gyilkolni fogsz s pusztítod a vetést, / mert idegenek követelik tőled. / Maradnál, de nem mersz maradni. / Gyáva vagy. És hős lesz belőled.” – Háború.) „Ember akarom lenni, ember! Köröket rajzoltam a porba, / s barátok jöttek nagy sereggel” – Archimedes.) A „Lámpák a ködben” diszkrét Ady-követése megmarad, de Babits szelleműjét is érezni a Kocsma realista életképében, mely egy hangulatos, a messzeségre nyíló, a mondandót is értelmező szakasszal zárul. Rokonszenves „a bizonytalannak is neki kell vágni” bátorsága – mely még didaktikusan ugyan – de későbbi nagy verseinek tisztességét is előlegezi (Várjatok halászok). A vállalás korai versei közül említést érdemel „A másik parton” hajdani gyerekkori históriájának tömör – Ady-reminiscenciákat is idéző – elbeszélése. A „gyürkőz János, rohanj János” kis kölyöknek, az ellenséges határozások közepette bár sírni lett volna kedve, nekivág a folyónak. „Azóta százszor nekivágtam, / Másik folyó jött, mindig másik. / Általérek, de sáros lábbal, / a három gyerek határozatik / és én állok a másik parton.” A magyaros formákban mozog legbiztosabban, s bár megfigyelhetünk bizonyos formai monotonitást, ezek a versek a fa évgyűrűihez hasonlóan növekedve eszmei-esztétikai gazdagodást ígérnek.

Sipos Gyula szűkebb baráti köréhez is tartozott öt somogyi kollégista: Horváth Lajos, aki a népfőiskola vezetője és a parasztszövetség ifjúsági togozatának országos elnöke is volt; majd az Állatorvostudományi Egyetem tanszékvezető tanára, a Mezőgazdasági Múzeum tudományos főmunkatársa, Egyed Imre, a népfőiskola másik vezetője; a somogyacsi Németh Ferenc (jelenleg orvos), László Imre kollégiumi pénztár-

44. Kardos László előszava. NÉKOSZ-bibliográfia. Bp. 1976. OPKM soksz.

45. NÉKOSZ-bibliográfia. 1976. OPKM Bp. Népi kollégiumok 1939–49. Bp. 1977. Akadémia. Sej,

a mi lobogónkat... A népi kollégisták útja 1939–71 Bp. 1977. KSH.

46. Sipos Gyula: VTK-Kollégium 1946–47. Kultúra és közösség. 76/1. 85–92. o.

ros (közgazdász professzor), Horváth János később a parasztpárti képviselőcsoport vezetője (ma a szikszói Mesterséges Megtermékenyítő Állomás igazgatója). Több somogyi fiatal számított kültagnak (Szalai Béla, Pulai István és mások).⁴⁷

A Györffy-kollégisták tablóját Sipos Gyula közölte Nők Lapja-beli cikksorozatában (1969. december), s közlik a nemrég kiadott NÉKOSZ-dokumentumgyűjtemények is.⁴⁸

A kollégisták az Állatorvosi Egyetem Turul szervezeteinek tagjai voltak. Az ekkor már párttiszséget viselő Fehér Lajostól kapták az utasításokat. Összekötőjük volt az illegális pártfeladatok kijelölésében Béki Ernő is. 1942 nyarán a szárszói tábor már érzékelteti a népi mozgalom balatrolódását. A balszárny: Erdei, Darvas, Veres Péter és a Györffy kollégium fiataljai a helyzetet a marxizmus osztályálláspontjáról értékelték. Sürgették a Szovjetunió mellé állást, a következetes antifaszizmust, s az új társadalmi rendszer megteremtését. A szárszói tanácskozáson mintegy 600 paraszt, munkás és értelmiségi ifjú, köztük a Parasztszövetség, a szervezett munkásság és a Györffy kollégium képviselői jelentek meg.

„Mindenki tudta, aki Szárszón megjelent, hogy a németek elvesztették a háborút. A legtöbben azt is tudták, hogy a háború után a baloldali pártok kezébe kerül az ország vezetése. Sejtették sokan azt is, hogy az újrendezésben a Szovjetunió és a Kommunista Párt szerepe lesz a döntő. Nemcsak a baloldal érezte a megnövekedett fontosságát, világosan kimondta például a Magyar Út szerkesztője, Gombos Gyula is. Ugyanakkor a baloldalhoz tartozni még veszélyes volt, kommunistának lenni pedig életveszélyes.”⁴⁹

A konferencián Kodolányi a szőinflációról beszélt. Németh László pedig figyelmeztette a várható nagy politikai-társadalmi átalakulás hazai és még emigrációs vezetőit: ügyeljének a sajátos magyar társadalmi fejlődésre. A majdani új értelmiségnek nem szabad másodrendűnek tekintenie magát, hiszen éppen a gépésítés, a tudományos-technikai fejlődés igényli, hogy milliók válljanak tanult emberré.

Erdei Ferenc kristálytisztá történeti analízis után óvatosan, de roppant határozottan fejtette ki, hogy a magyar nép egyetlen lehetősége – esetleg egy rövid polgári demokratikus átmenet után – a szocialista társadalom megteremtése. Egyetlen lehetősége, hiszen a külső történelmi erők s a belső társadalmi fejlődés egyaránt ezt követeli.

A magyar jövőről Sipos Gyula is ekként vélekedett, s ezzel a programmal igyekezett a gyakorlatban is azonosulni. „Meddig merészkedik a baloldal?” – kérdezi az Egyedül vagyunk cikkírója, amikor beszámol az egyhetes konferenciáról. A 230 oldalas, gyorsírással készült jegyzőkönyv (Szárszó, Bp. 1943. Magyar

Élet kiadás) olvastán a jobboldali kritikus felháborodottan konstatálta: „nyoma sincs a jegyzőkönyvekben a bolsevista világveszélynek, a fegyveres honvédelemnek, az egymillió magyar zsidóság elleni harcnak (ezt a felszólalók 90%-a a középosztály elfogult magánproblémájának tekintette).”

Sipos Gyula a Valóság számára készített kis tanulmányában részletesen ír a konferenciáról. A Györffy kollégisták nevében itt Kardos László titkár szólalt fel, határozottan bírálva az Egységsszervezetet, melynek titkára Fitos Vilmos, a Magyar Diákifjúság Nagybi-zottságának elnöke volt. Kardos – utalva a Lillafüreden tartott találkozóra – elhatározta a Györffysek álláspontját az Egységsszervezetétől: „ezek az ifjak, mikor azt kellett volna mondani: föld, azt mondták: nevelés; mikor bér, kenyér: akkor meg lélek; mikor jog, szabadság: akkor történelem; de amikor felmerültek a polgári közvélemény általános szólamai, akkor ez az ifjúság fáradhatatlan volt. Jelesen: a kiirtandó zsidóság, az elnyomandó nemzetiség, a megrendszabályozandó nép és közérkölc s stb. felemelésében”. A Györffysek elképzelése a magyar jövőről s a jelen tennivalóiról – határozott program. Mint értelmiségi munkások, életük egyetlen célját abban látták, hogy fenntartsák és mellékgondolat nélkül odaálljanak a munkásság és parasztság ügye mellé. „Minden tudással és erejükkel reálpolitikailag is, azaz tettekkel...”⁵⁰ Sipos cikke szerint Fitos sima, gúnyoros modorban válaszolt a Szárszón kisebbségben levő Györffyseknek, akik büszkén fogalmazták a kollégium hitvallásaként: „nem 50 ember nevében beszélünk. Petőfiék húszan voltak, s mégis ők képviselték az ifjúságot, a nemzetet. Az 50 ember most röpcédulát gyárt és szakmát tanul. Urakkal tárgyal és munkásoknak, parasztoknak tart előadást. Sétáló szemináriumon vesz részt és újságcikkeket ír. Partizándalt énekel a kirándulásokon, és kávéházakba, vallásos egyesületekbe jár vitázni, magyarázni. Az 50 ember koplal, hivatalba jár a mindennapi kenyérért, és tanul, szervez, tanít. Nem 50 emberért kell szólni, a jövőért, a holnapért!” Este, lefekvés után az Egységsszervezet vezetői megbeszélésre hívták a Balaton-partra a Györffys vezetőket. Egységseg azonban nem született.

Sipos és barátai számára a harc nem korlátozódott az olvasótáborokra. Az erők felmérése és számbavétele már korábban megtörtént. Az egyetemi ifjúság egyik vezetőjeként az illegális munkában 1940 óta részt vesz, egyre több tapasztalatra tesz szert. Ugyanígy a politikai rendőrség is egyre több adatot gyűjtögetett róla. Ilyen az a jelentés is, amelyet a budapesti rendőrfőkapitányság politikai osztálya készített a belügyminiszter számára az 1941. november elsejei korszorúzásról: a rendőrség értesült, hogy a Szociáldemokrata Párt Stromfeld, Somogyi, Bacsó és Garami sírját vörös szegfűkkel készül koszorúzni. A behivatott

47. Sipos Gyula: Regény és valóság. Útközben. 1971. V. évf. 1. Kaposvár.

48. Sej, a mi lobogókat... 108–124. o. I. m.

49. Vekardi: i. m. 220. o.

50. Valóság. 1947/2.

szociáldemokrata titkár, Pajor Rudolf megígérte, hogy „esetleg meg is fognak feledkezni a koszorúzásról”, amennyiben ez nem lenne lehetséges, kevert virágú koszorúkat fognak szalag nélkül a sírokra helyezni. „Ilyen előzmények után hírt kaptunk arról, hogy a szociáldemokrata ifjúmunkások november 1-én mégis meg fogják a sírokat tervük szerint koszorúzni, és ott tüntetni is szándékoznak. Az esetleges tüntetések és rendzavarások céljából a temetőben figyelő detektíveket állítottunk fel, akik az alábbiakat jelentették: November hó 1-én 3 óra 45 perckor a szociáldemokrata ifjúmunkások – nők és férfiak vegyesen – gyülekezni kezdtek a Kossuth mauzóleum előtt. Legtöbbjük vörös szegfűt és szociáldemokrata pártjelvényt viselt. Elhelyezkedésük után csoportosan érkeztek meg a helyszínre a turulistákéhoz hasonló formasapkát viselő, diák kinézésű 26–28 év körüli fiatal emberek, akik csoportosan a szociáldemokrata ifjúmunkások tömege mellett helyezkedtek el. Du. 4 órakor egy kisebb csoport zöld fenyőágakból és piros szegfűből összeállított koszorút hozott a helyszínre, amely a „A magyar ifjúmunkásság» feliratú vörös szalaggal volt ellátva. Miután a csoportok bal oldalán elhelyezett vegyeskórus éneklését befejezte, egy kb. 29–30 év körüli, körszakállt, rövid gazdászkapátot, csizmát és diáksapkát viselő férfi – aki a csatolt újságcikkek tanúsága szerint Sipos Gyula egyetemi hallgató volt – a síremlék lépcsőjére lépett és az egybegyűltekhez fordulva, emelt hangon mondotta: „Ezt a koszorút a paraszt diákság helyezi el a független Magyarország nevében». Ennek elhangozása után többen kiáltották: „Éljen a független Magyarország!» Ezután Sipos Gyula két koszorút vivő fiatal ember kíséretében bement a síremlék belsejébe, és ott a koszorút elhelyezte. Innen az egybegyűltek valamennyien – kb. 500 fő – Tánacsics sírjához mentek, majd megkoszorúzták Somogyi, Bacsó és Garami Ernő, valamint Vanczák János és Esztergályos János sírjait is. E koszorúk szalagjai szintén vörösszínűek és »Vas és fémmunkások szövetsége» felirattal voltak ellátva. A tömeg szétoszlása után figyelő detektívjeink a koszorúk szalagjait a temetőőrök közbejöttével eltávolították.”⁵¹ A jelentés a továbbiakban közli, hogy az egész megmozdulás a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemnek Kovács Imre író körül csoportosuló diákjai, valamint a különböző időszakbeli sajtótermékek szerkesztői részéről indult el. A megmozdulás vezetőinek, tagjainak célkitűzésének földelítésére a nyomozás megindult. A „Magyar Nemzet”, a „Népszava” és a „Szabad Szó” (a Nemzeti Parasztpárt lapja) közölt később tudósításokat a november elsejei antifasiszta tüntetésről.

Kovács Imre cikkét („Ifjúmunkások néma tisztelgése Kossuth és Tánacsics előtt”), amely megvilágította a megmozdulás célkitűzéseit, a cenzúra nem engedte

megjelenni. Ez a demonstráció a KMP kezdeményezésére a függetlenségi mozgalom által szervezett politikai akció volt.⁵²

A televízió Századunk sorozatának kamerája előtt Gyenes Antal és Sipos Gyula beszélt a koszorúzásról. Sipos elmondta, hogy a koszorúk felvitele után a munkáskórusral a Kossuth nótát már együtt énekeltek az 500 szervezett résztvevőhöz csatlakozók. Rendőrök csak civilben voltak, s két ifjúmunkást vettek őrizetbe.⁵³ A rendőrségi jelentés hallgat ugyan Sipos Gyula beszédéről, de a kortárs emlékezőknek hihetünk, mert a Magyar Nemzet 1941. november 4-i száma közli is.⁵⁴

A magyarság fogalmává vált, népszerűtetet megtestesítő néprajzprofesszor, Györfly István nevét 1942 februárjában vették fel a Bolyaisok (A Híd egyik számában Zilahy Lajos köszönti az indulást), s hamarosan a Petőfi szobor megkoszorúzásával hallatnak magukról a Györflysek (Szabad Szó, 1942. március 22. Györfly kollégisták a háborúellenes antifasiszta demonstráción).

A Történelmi Emlékbizottság, mely Erdélyből indult el (az ottani kommunista párt kérvényezte a Petőfi jelvényt, melyet Pátzay Pál készített el), 1942. március 15-én 5000 embert mozgósított. Bernáth Aurél, Bajcsy-Zsilinszky, Kállai Gyula, Illyés, Darvas, Erdei, Ortutay, sok népi író és ismert baloldali, antifasiszta érzelmű ember vesz részt a koszorúzásokon. (Ugyanaznap Horthy a Hősök terén a „hivatalos” ünnepségen a fegyvelemről beszélt a kivezényelt levettéknek és diákoknak.)

Természetesen megszaporodtak a letartóztatások. 1942 március végén több baloldali gondolkodású munkást és értelmiségit fogtak le, mint a Tanácsköztársaság leverése utáni években együttvéve.

1942. június 3-án a Sportcsarnokban rendezett népi esten József Attila és Veres Péter neve került egymás mellé. Darvas József és Nagy István mellett a fiatalok; Török Erzsébet, Sipos Gyula és Vitányi Iván is szerepeltek.

A kommunisták a III. Internacionálé illetékes határozatához, a Dimitrov-beszédhez kötik a „Népfront-gondolat” megjelenését. Ezt a történelmi felismerést valójában már József Attila költészete hordozta. Ez figyelhető meg a Társadalmi Szemle, a Gondolat, a Korunk cikkeiben is. Kommunista irányítás alatt kezdenek szerveződni az ellenállási diákmozgalom fegyveres szervei: a Görgey és Tánacsics zászlóalj egységei.⁵⁵

Sipos két verseskötetével ekkorra már ismert fiatal költő, akinek cikkeit több központi lap közölte. A Szabad Szó 1942. szeptember 27-i számában a Györfly-kollégisták nevében ő búcsúzik Móricz Zsigmondtól. Egy leendő új rend katonája köszöni meg a magyar szegénység nagy írójának egész életművét:

51. Megfigyelés alatt... Dokumentumok a Horthysta titkosrendőrség működéséből (1920–44). Szerk.: Beránné Nemes Éva és Hollós Ervin. Bp. 1977. 355–357. o.

52. Dokumentumok... I. m. 357. o.

53. Századunk. Tv-sorozat 1976 novemberi adása.

54. Szabó Zoltán: Csendes tisztelgés Kossuth Lajos és Tánacsics Mihály sírjánál. Magyar Nemzet. 1941. november 4.

55. Sej, a mi lobogónkat... I. m. 123. o.

„A francia enciklopédisták örökségül hagyták, hogy a fogalmakat, a szavak értelmét legalább minden száz évben újra kell értékelni. Újra és újra meg kell nézni, hogy mit jelent ez, vagy az a szó. Ugyanazt jelenti-e mint régen, és ugyanazt jelenti-e mindenki számára. Ha ezt az újraértékelést nem mulasztottuk volna el, sok hiábavaló vitakozástól megszabadulnánk. Nagyon sokat vitakoztak az irodalom kérdésein, és a szembenállók még ma sem értik meg egymást. Vannak, akik azt állítják, hogy az irodalom önmagának a célja, csak önmagáért van, és semmi esetre sem lehet eszköze a haladásnak. Másoknak viszont az a véleménye, hogy csak annak az írásnak van értelme és létjogosultsága, amelyik tanít, nevel, előrevisz, egy szóval megfogható célja van. Kiélt és hanyatló osztályok kénytelenek hiábavalóságokon vitakozni. Egyrészt megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy játékaik sorába az irodalmi játékot is beiktassák, másrészt fölöslegesnek tarthatunk minden irodalmi művet, amely nem hoz látható, esetleg gyorsan hasznosítható eredményeket.

Ők csak vitakozzanak. A megoldást úgyis a föltörekvő, életerős néposztályok hozzák. Ők nem érnek rá céltalanul szenelegni, de nem hajlandók lemondani életüknek, emberségüknek egyik részéről sem. Tudjuk, hogy az irodalom nem ácsoroghat az élet holtvízein, sem nem lebeghet valahol az élet fölött, hanem benne van az élet sodrában, annak egy szerves része. Ugyanúgy szépség és elért cél, mint ahogy tanítás és eszköz.

A polgári kritika magát az írókat is ezen a szemüvegen át nézi. Móríc Zsigmondot is támadták és védtek. Támadták például legutóbb a Rózsa Sándorért, hogy egy futóbotyárból nemzeti hőst faragott. Ebben tendenciát, célzatosságot láttak, és ezt az író hibájául rótták föl. Védelmézték, mondván nincs benne célzatosság, szép a regény és »tisza irodalom«. Egyik bírálója azt írja, hogy nem tud egyszerűen tényeket megállapítani, írásaiban mindig ítélkezik is. Nem tartja rózsásnak az állapotokat, elégedetlen és úgy tűnik, mintha ki nem mondott életideálok magaslatából nézné a világot. Igen, Móríc Zsigmond látta ezt a világot, amit a föltörekvő nép építget. Ez volt az a magaslát, amiről ő a mai zavaros életet nézte. Ez volt minden írásának alapja. Móríc Zsigmond az író, ezért jelent többet számunkra, mint más osztályok számára. Ezért nem tudták teljesen megérteni az ő munkásságát sokan még azok közül sem, akik szeretik és védelmézik.

Móríc Zsigmond temetésén azt mondta Veres Péter búcsúztatójában: »Te adtál polgárjogot a parasztnak az irodalomban. Sajnos, csak az irodalomban.« Hiszen előtte is írtak parasztról. De ezeknek a parasztnak nem sok közük volt az élethez. Ezek Göre Gáborok, gondtalan pásztorok, meg erős, boldog szántóvetők voltak. Szóval olyanok, amilyenek az életben nincsenek. A magyar úri osztály politikája keveset törődött a parasztság sorsával, nem figyelt szociális és kulturális bajaira, és általában nem szerette igazán a parasztnak. Még az irodalomban is csak

megszépítve akarta látni. Móríc Zsigmond áttörte ezt a falat. Megmutatott bennünket olyanak, amilyenek vagyunk. De mindig onnan nézett bennünket, ahova elérkezünk egyszer, amivé leszünk. És éppen ez adja írói látásának jelentőségét.

Egy ember meghalt. Szegény kis hír ez ma, amikor naponta ezeket pusztítanak el az ágyúk, golyószórók, gránátok. Egy magyar meghalt ma, amikor magyarok ezrei harcolnak és néznek szembe a halállal. Móríc Zsigmond több volt számunkra, mint egy ember, egy magyar. Most, amikor minden megindult, amikor nincs a világon egy talpalatnyi hely, amely nyíltan vagy letagadottan részt ne venne ebben a hatalmas háborúban, amikor értelmét veszítette sok régi dolog, életünk nagy része visszajára fordult és nem maradt más, amiben hihetnénk, csak az a pár millió dolgozó ember; most nagyon megráz bennünket Móríc Zsigmond halála. Egy ember hagyott itt bennünket, aki látott olyan időkben, amikor annyian nem akarnak vagy nem tudnak látni. Erő szűnt meg, mely belőlünk táplálkozott és minket vitt előre. Korának egyik legnagyobb regényírója hagyta el népét. Azt a népet, mely szívében az új országot, a dolgozók országát építgeti egyre szomorúbban, de egyre nagyobb hittel.

Ebben a nekrológban összefoglalva olvashatjuk Sipos Gyula emberi, erkölcsi, világnézeti, irodalmi programjának legfontosabb jellemzőit. A föltörekvő, életerős néposztályokról, az élet sodrában születő irodalomról, szavaink újraértékeléséről. Jól látta Móríc helyét, jelentőségét, s pontosan felmérte a veszteséget is. Nemcsak a parasztnak, az egész magyarságra érvényes, hogy Móríc »megmutatott bennünket olyanak, amilyenek vagyunk. De mindig onnan nézett bennünket, ahova elérkezünk egyszer, amivé leszünk...«

„Az ifjúságunk” 1942 decemberi száma Sipos Gyula finnországi levelét közli – A Györfly kollégium Hel-sinkiben – címmel. 1942. november 16-án rendezte meg a Györfly kollégium ifjúsága a Városi (ma Erkel) Színházban népi balladaestjét. A szereplők a kollégium diákjai és egyetemi hallgatók voltak. A műsorlap sok mindenről beszél: a kollégium énekkara népdalokat adott elő Gulyás György betanításában; Veres Péter tartott beköszöntő beszédet; Sinka István Anyám balladát táncol és Látomás című verseit Sipos Gyula szavalta; majd a Sallai Szép Kata című népdallada következett; egy ősi változatú kanásztánc; a Bíró Máté című népdallada; s katonatánc, amelyet Molnár István, a KALOT művésztanára tanított be. Sipos Gyula ekkoriban ismerkedett meg, s itt már együtt szerepelt a néprajzot hallgató Kovács Margit Zsuzsannával, későbbi feleségével.

A jövőre tudatosan készülő fiatal elképzeléseit érdekesen tükrözi, amit a Parasztfőiskolás szakosztály megalakulásáról írt a Kis Újságba: „... szükség van erre nagyon. A falusi gyerek magányosan, idegenül áll sokszor a nagyvárosban, amikor egyetemre kerül, és bizony ritkán jöhet össze magafajtája-beliékel... Ismerjük a statisztikai kimutatásokat, melyek azt mu-

tatják, hogy a dolgozó rétegek fiaiból hánynak sikerült az egyetemre kerülni, sokszor hallottuk már azt a megállapítást, amely szerint az ország lakosságának 75%-a az egyetemeken csak 25%-ban van képviselve. És manapság mégis egyre gyakrabban hallunk parasztszármazású egyetemi hallgatókról, a dolgozók soraiból kikerült művelt emberekről. Hogy olyan gyakran hallunk róluk, annak talán nem is annyira az az oka, mintha az ő számuk annyira megnövekedett volna, hanem inkább szerepük növekedett az idő járásával, hangjuk, magatartásuk lett öntudatosabb. Ez az öntudatos magatartás hozza őket ide a Parasztszövetségbe is. Egymásután jönnek: fiúk, lányok. Némelyik már helyzetének megfelelő városi ruhában, a másik még falusias külsővel. Az egyik orvos, a másik mérnök, a harmadik talán mezőgazda lesz néhány év múlva, és most idejönnek, hogy egymás között meg tárgyalják azt, amire az egyetem nem tanítja meg az embert...

A szakosztály fiatal vezetője elmondta, hogy céljuk kettős: „egyrészt a paraszti származású főiskolás fiatal-ságot gyűjtik össze, számukra akarják megkönnyíteni, hogy a néphez való hűségükben megmaradjanak, és munkájukkal előbbrevigyük a dolgozó parasztság ügyét. Másrészt a szakosztály azt akarja elérni, hogy ez a fiatalság közvetlenül is részt vegyen abban a munkában, amelyet a Szövetség a parasztság társadalmi öntudatosodásában, művelésében és gazdasági megerősödésében végez. A szakosztály tagjait származásuk és öntudatuk a parasztsághoz köti, ugyanakkor városban élésük a városi dolgozókkal hozza összeköttetésbe. Helyzeténél fogva különösen fontos feladatának tartja tehát a szakosztály, hogy a falusi és városi dolgozók ellentéteinek megszüntetésén és áthidalásán munkálkodjék. Történelmi példák ismeretében tudja azt, hogy az ország haladására nézve milyen veszélyeket rejt magában a két dolgozó réteg torzalkodása és egymás ellen való kijátszása...”⁵⁶

A különböző termelési tájkultúrák gyűjtőhelyének szánt élő skanzen témája egy emberöltő múltán is izgalmas, s nem pusztán a tárgyi és szellemi néprajz rajongói számára szolgál fontos tanulságokkal. Sifos Gyula a Kis Újságban tette közzé a Györffy István Népfőiskola erre vonatkozó elgondolását. „Svédországban és Finnországban a főváros közvetlen közelében hatalmas szabadtéri múzeum van: az úgynevezett Skanzen. Itt gyűjtötték össze mindazt, amit a népi kultúra évszázadokon keresztül kitermelt. Teljes parasztudvarok vannak itt gazdasági felszerelésekkel, használati tárgyakkal, és mindegyik valamelyik vidéknek jellegzetes kultúráját, népi sajátosságát mutatja meg. Mutatja a múltat: a régi gémeskutat, faháncs-csal foltozott ólakat, faragott edényeket és szerszámokat. A múlt ide szorult vissza a múzeumba, a Skanzenbe, mert a finn parasztok nagy része ma már vízvezetékkel, motoros szivattyút használ, modern szerszámokat,

és az ősi közlekedési módok helyett telefonon beszélget távoli ismerőseivel.

A múlt.

Nálunk is felmerült már a terv, egy magyar Skanzen létesítésének a terve. Össze kellene gyűjteni a különböző jellegzetes magyar tájak faragásait, hímzéseit, építkezését, szerszámait, és berendezni ezekkel egy olyan telepet, ahol a különböző magyar tájkultúrák mind képviselve vannak.

Ez volt a terv, mely a múltra vonatkozott. De tudjuk jól, hogy a kultúra élő valami és azt is, hogy nemcsak a művészetek tartoznak ez alá a fogalom alá. Sokat beszélünk különböző magyar tájak fejlett termelési kultúrájáról. A makói hagymások, a csányi dinnyések, a nagykovácsi zöldségesek, a szegedi és kalocsai paprikások mind-mind igen fejlett termelési kultúrát képviselnek. Ezekkel kapcsolatban merült fel újabban egy érdekes és széles távlatú terv. Erdei Ferenc, a kitűnő író, aki különben önmaga is hagymatermesztéssel foglalkozik és külföldi útjai, tanulmányai során alapos ismerőjévé vált a termelési kérdéseknek, a napokban vetette fel ezt a tervet a Györffy István Népfőiskolán. A népfőiskola már idestova egy esztendeje működik, s céljának eddig is azt tartotta, hogy bizonyos általános és elméleti műveltségen kívül különösen a kertészkedés gyakorlatával ismertesse meg a résztvevő fiatalembereket.

A jövő.

A népfőiskola körülbelül száz holdon gazdálkodik, és már ez évben is jelentős termelési eredményeket ért el. Erdei Ferenc terve a jövőt nézni. A kiindulópont az lenne, hogy a birtokot szövetkezeti gazdasággá alakítsák át. Az egész gazdaság azután nevelési szempontból három részre oszlana. Az egyik részen az intenzíven gazdálkodó termelési kultúrák élénének, mégpedig olyanformán, hogy a hagymás, a dinnyés és a többi mintaszerűen gazdálkodna azon a pár holdon, amely neki a termeléshez szükséges. Szóba kerülhet, hogy esetleg egy bolgár kertészt is telepítenének erre a részre, hiszen a bolgárkertészet is egy különlegesen kialakult népi termelési mód. A másik részen általános mezőgazdasági művelés folyna, különös tekintettel természetesen az állattenyésztésre, az igásállat és a trágya biztosítása miatt. Ennek a résznek a szemtermése látná el esetleg a kertészkedőket is gabonával. A harmadik rész lenne magának a népfőiskolának a művelési területe, ahol a mezőgazdák és kertészek szakemberek útmutatása szerint és a gyakorlati tapasztalatok figyelembevételével próbálnák a népfőiskolások a szerzett tudást hasznosítani, különböző dolgokat kikísérletezni. Természetesen ez a három rész nem jelentene teljesen elkülönült és lezárt birtokokat, hanem az egészet összefogná a szövetkezet. A szövetkezet osztaná ki művelésre a különböző területeket úgy, mint a régi faluközösség. Ez szabályozná az ott élő emberek életét. Ez az iskola

lenne az, amely nemcsak elméleti tudást nyújt, nemcsak történelmi, gazdasági műveltséget ad, hanem elméleti és gyakorlati ismereteket a legfejlettebb magyar gazdálkodási módokból.

Megvalósulhat-e?

Felmerülhet még egy nehéznek látszó kérdés: a talaj és az időjárás kérdése. Hiszen nem véletlen, hogy ezek a különleges termelési módok bizonyos vidékeken jöttek létre és kérdéses, hogy át lehet-e őket más vidékre is telepíteni. Úgy látszik azonban, hogy Pest-erzsébeten a Györfly István Népfőiskola területén ez nem fog különösebb gondot okozni. Erdei Ferenc ebből a szempontból is megvizsgálta ugyanis a birtokot és úgy találta, hogy mindegyik tájkultúrának megfelelő föld van ezen a területen. A kollégium ifjúsága magáévá tette a tervet, és úgy tudjuk, hogy már a közeljövőben lépéseket tesz olyan irányban, hogy ez az elképzelés valóra is váljon.

Hazánkban egyre nagyobb szerepe van a kertészkedésnek, a kerti termelésnek. Tudjuk, hogy a mezőgazdasági életnek máról holnapra való átállítása nem lehetséges. A munkát, amely nemzeti termelésünket a kornak, a követelményeknek megfelelően állítja át, már ma meg kell kezdenünk. Ezért látjuk nagyjelentőségűnek ezt a tervet. Ennek megvalósulása lehetővé teszi, hogy évről évre olyan emberek kerüljenek ki az ország minden részébe, akik a legszakosított és legértékesebb mezőgazdasági ismeretek birtokában vannak. Ma még csak egy terv az egész, de olyan terv, amelyre feltétlenül kell figyelniünk, és amelynek a megvalósulása – reméljük – előreviszi mindnyájunk ügyét.⁵⁷

Nemcsak Sipos tájékozódásának irányait, de gondolkodásának fontos elemeit is feltárták ezek az írások, miként a tudatos jövőépítéssel kapcsolatos „Merre tart az egyetemi ifjúság?” című cikke és az az írása, amelyet a fővárosban tartózkodó békéssámsoni népfőiskolásokról fogalmazott.⁵⁸

Reményekre jogosító esemény volt, hogy hamarosan új kollégium építésére nyílt lehetőségük a Györflyseknek. „Budán, a Zsombolya utca tájékán, a beépítetlen telkek némelyikén már épülőfélben levő házat lát az ember, a másikon eddig még csak halomba rakott építőanyagok mutatják, hogy itt is építkezés kezdődik. Egy ilyen telken, ahol a kiásott alapok már mintegy az épület tervrajzát mutatják, szerdán délelőtt körülbelül száz ünneplőbe öltözött ember állott. Voltak közöttük egyszerűbb ruházatúak, és voltak díszes magyar ruhába öltözöttek. Legtöbben fiatalok voltak, de akadt néhány idősebb ember is. Pontosan 11 órakor felhangzott az ének a kis csoport szájából:

Repülj páva, repülj
Vármegyeházára
Sok szegény legénynek
Szabadulására!

Nagy jelentőségű dolog történt ebben az órában ezen a kis budai telken. A Györfly István Kollégium tette le épületének alapkövét. Az első kollégium Magyarországon, amely a parasztság fiainak épül, s amelynek minden tagja tudatosan magáénak vallja a parasztság ügyét. A bensőséges ünnepségen részt vettek a kollégium egyetemi hallgató tagjai. Ott volt a pestszenterzsébeti Györfly István Népfőiskola fiatal-sága, Györfly Istvánnak, az elhunyt tudós professzornak családja, a kollégium pártfogó testülete részéről Zsindely Ferenc kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, a pártfogó testület elnöke... és még sokan mások, akik szeretettel és támogatással állnak az épülő kollégium mellett. A kollégium tagjainak nevében Horváth Lajos egyetemi hallgató mondott beszédet. Ma, október 6-án, négy éve annak, mondta, hogy Györfly István meghalt. Ő is a parasztságból származott, és magas színvonalú tudományos munkálkodásában is mindig népének ügyét szolgálta. Amikor ő element közülünk, akkor barátai, tisztelői, tanítványai megfogadtuk, hogy addig nem nyugszunk, míg fedél alá nem hozzuk azt, amiről vele annyit beszélgettünk és tervezgettünk: a parasztkollégiumot. Négy nehéz év telt el azóta. E négy év alatt akadályok tornyosultak elénk, nehézségeket kellett leküzdenünk, vádaskodók kötöttek belénk, csábításoknak kellett ellenállnunk, és négy év múltán mi büszkén állhatunk itt, mert hívek maradtunk Györfly Istvánhoz és azokhoz a milliókhoz, akikhez a származásnak és a kötelességnek a láncai fűznek bennünket. Ma október hatodika van. Azoknak a vértanúknak az ünnepe, akik a magyar szabadságért haitak hősi halált. Életünket mi is csak szabad országban tudjuk elképzelni. Az ország függetlenségének és az egész nemzet haladásának ügyét szolgálja az, aki a nép ügyét szolgálja... A kollégium kórusa a beszédek után Berzsenyi-Kodály »Forr a világ bús tengere, óh magyar...« kezdetű dalt énekelte. Szárnyalt a dal a fiatalok ajkán: nem sokaság, hanem lélek és szabad nép tesz csuda dolgokat. Eközben elhelyezték az alapköveket. Beforrasztott üveghengerben ez a fölírás áll: »Ezerkilencszáznegyvenhárom októberében, nagy háborúságok és pusztítások idején tette le ezt az alapkövet az az ifjúság, mely építeni akar és hisz népe szabad jövőjében.« És alatta aláírások.⁵⁹ Építeni akartak, de ekkorra már „rendelkezési állományba” sorolta őket a történelem.

A Györfly-kollégisták közül egy – Gyenes Antal, a későbbi kommunista képviselő, miniszter, ma a Szövetkezeti Társadalomkutató igazgatója – a csendőrnnyomozók kezén volt már, s csak úgy szabadult, hogy a kínzások ellenére sem vallott semmit. „Mikor Gyenest letartóztatták, Féja Géza buzdítására Zsindely Ferencné – miniszter felesége – vállalta, hogy kihallgatást jár ki, és maga is eljön küldöttségünkkel a belügyminiszterhez. A kaposvári képviselő, Keresztes-

57. Kis Újság 1943. február 19.

58. Kis Újság, 1944. március 2.

59. Kis Újság, 1943. október 8.

Fischer Ferenc tejet ivott és szólanul végighallgatott bennünket. Elmondtuk, hogy milyen riadalmat váltott ki a letartóztatás az egyetemisták között, bizonykodtunk, hogy Gyenes ártatlan. Végül a belügyminiszter a nagy asztalhoz ment, fölemelt egy telefonkagylót, tárcsázás nélkül bement a nevet, dűnyögött: igen, igen. Aztán visszajött a kis asztalhoz, széttárta karját és ennyit mondott: – Minden fehér nyájban akadhat egy fekete bárány. Ezzel véget ért a kihallgatás.”⁶⁰

A kollégistáknak nem lehettek illúziók a hatalmat illetően, miként az általános zűrzavarban 1944. március 19-ének szomorú vasárnapján, a német megszállás óráiban is gyorsan találtak feladatokat maguknak. A németek már éjszaka folyamán megszállták a főváros fontos pontjait, s hamarosan az is kiderült, hogy Horthy Hitlernél van, Kállayék semmiféle ellenállást nem kockáztatnak. Ahogy egy ellenzéki politikus mondta: „Ézért az országért koronás királyok haltak meg, és most egy ilyen vén trotliért mindent elvesztünk.” És a riadt pestiek láthatták a fürge kis német autót, amint megállnak egy-egy ház előtt, fegyveres katonák nézik a címet, magyar embereket hurcolnak ki és visznek magukkal. „Délelőtt bejött a kollégiumba Erdei Ferenc és felesége, hogy hírt hozzon, vagy hírt halljon? – aztán még több író és politikus barátunk is benézett hozzánk. Már tudtuk, hogy a németek kész listával, előre fölírt címekekkel dolgoznak, és hogy a sváb-hegyi Majestic szálló tele van lefogott baloldali magyarokkal. A kollégium vezetőinek jó felét már hónapokkal ezelőtt behívták katonának, rám hárult az igazgatóság gondja. A megmaradt vezetőséggel úgy határoztunk, első dolgunk, hogy biztonságba helyezzük azokat a kollégistákat, akiknek letartóztatása leginkább várható volt. Annyi időre legalább, amíg tájékozódni tudunk. A már illegalitásban élő Donáth Ferencet, Fehér Lajost, akik a Kommunisták Magyarországi Pártja részéről külső irányítóink voltak, érthetően nem találtuk ezen a napon, közvetlen pártösszekeötőnk Béki Ernő – emlékezetem szerint – ugyancsak néhány ember ideiglenes elbújtatását javasolta. Közben a legveszedelmesebb iratokat megsemmisítjük – Gyenes Antal, Tökés Ottó, Kovács Gyula fő közreműködésével mi címeztük a kollégiumban és mi adtuk postára a békepárti röpcédulák egy részét: – kommunista ideológiai és szépirodalmi könyveinket elrejtjük (sajnos máig sem kerültek elő); megnyugtadjuk a fiatalokat, voltak, akik csak féléve kerültek a kollégiumba – fölkészülünk a teljes kiürítésre és arra, hogy továbbra is kapcsolatban maradjunk, de előkészítjük azt is, hogy akár egy nap alatt mindenki újra munkába állhasson, értem ezen a politikai munkát” – emlékezik Sipos Gyula, aki 1943–44-ben a katonai szolgálatot teljesítő Kardos László helyett a kollégium vezetője volt.

A németek a megszállás harmadik hónapjában már

félmillió könyvet küldtek zuzdába. 2500 könyvtárból 3100 szerzőt helyeztek a proscibáltak listájára. Eddigre azonban a magyar szellemi élet java már rendezte hadsoraikat.

A Nyugat utódjául jelentkező Magyar Csillag negyvennyolc számában (1941 és 1944 között) száznál több író kapott lehetőséget hitvallásra. Az 1943 májusi számban közölt együttes vallomás nemcsak hét író (Illés Endre, Illyés, Kodolányi, Márai, Tomási, Veres Péter és Zilahy), de a magyar szellemi élet javának véleménye: „Egyedül a szellem méltóságát, a gondolkodás, a beszéd és az írás színvonalát szeretnénk fegyelmezetten s oly sok veszély között megőrizni. Meg kell őriznünk, mert úgy hisszük, hogy a szellem erkölcsi tekintélyére még nagyobb szükség lesz akkor, amikor megújult nemzeteket kell majd teremteni, igazságos magyar és emberi társadalmat, valóban édes Hazát a dolgozó magyaroknak...”⁶¹

Ezért nagyon fontos ideznünk Kardos László 1945 őszén, a legújabb magyar líráról szóló előadásának fő gondolatát: „Az új magyar líra – elhanyagolható kivételeket leszámítva – teljes egészében az emberi haladás, a humanista szabadság és a szociális igazság pártján állott. Ez vigasztal és fölemel. Mikor vak és vad csordák módjára tévelyegtünk a lélek nehéz éjszakáiban, a magyar költők helyükön ragyogtak az örök égboltozaton. Bár láttuk volna őket, bár figyeltünk volna rájuk.”

Alig egy hónap telik el, s a belügyminiszter felfüggeszti a Győrffy Kollégium autonómiáját.⁶² A kollégisták azonban nem kívánták a kijelölt kormánybiztos gyámsága alatt lakni és szétköltöztek. A haladó diákság ellen megindult hajszá nem korlátozódott pusztán a Győrffy-kollégistákra, hiszen az „Egyedül vagyunk” (1944. május 14.) egyik cikke ilyen hangzatos címmel jelent meg: „Változtatást a balfelé tévelyedett Eötvös kollégiumban!” 1944 nyara „fent” és „lent” egyaránt a tájékozódás időszaka volt. Donáth-tól Dobi Istvánig, Fehér Lajostól Dessesffy grófig, Kovács Imrétől Somogyi Imréig hamarosan megtalálták egymást az újat akarók. Nehezebben találtak egymásra, de életre-halálra tartós szövetséget lettek a Szabad Szó köréből, a Győrffy-kollégisták baráti köréből származó egyszerű emberekkel. Sipos Gyula Egyed Imrével járta a Dél-Dunántúlt, Pécsről Kanizsáig, legfőként a Dráva mentét. Kanizsán talált rá a „drávai hidra”. Gyerekkori gimnazista és kollégista barátja, Horváth Lajos (1942-ben a Győrffy Kollégium megbízott igazgatója, 1943–44-ben a Győrffy Népfőiskola vezetője) vezette el Vendel bátyjához, aki először beszélt neki a „doni futókról”, akik a Don-kanyari katasztrófa után megtanulták gyűlölni a hitleristákat. Így tudták meg, hogy mentek már át innen emberek Titóékhoz, s számíthatnak rájuk, ha embereket kell átvinni vagy elrejtteni. Fegyvereket, puskát és kézigránátot is tudnak szerezni. Al-

60. Útközben. 1971. V. évf. 1.

61. Vósárhelyi Miklós: A szellemi ellenállás kérdéséhez. *Literatura*. 1975/3–4. 70–71. o.

62. A Magyarság híre és MTI-jelentés. 1944. április 22.

sóheténypusztán a kaposvári diákbarrát és kollégistatárs, Horváth János szüleinek cselédlakásában (Hetyényben öt nagy cselédház volt, se villany, se kövesút, a rádió és újság is ismeretlen) talált menedéket Gyenes Antal, a későbbi kommunista miniszter és Szücs Ferenc, ma néphadseregünk vezérőrnagya. Horváth Kati néni csak azt tudta róluk, hogy kispapok, és a hitleristák üldözik őket. A két „kispap” itt élt egy darabig, miként Somogyacsán Németh János későbbi parasztpárti képviselőnként Hegedűs András, a későbbi miniszterelnök húzta meg magát. (Sipos néni, a Kaposvár-széli Tavasz utcai kis házban ma is emlégeti legendás jó étvágyukat.)

A bujdosókra egyre rosszabb idők jöttek, de otthonukká vált az egész ország, rokonságukká a magyar szegénység. 1944 augusztusában a politikai rendőrség letartóztatja Balyó Mária, Hegedűs András és Sipos Gyula kollégistákat, az ellenállási mozgalom résztvevőit⁶³ – közlik szűkszavúan a lapok (az illegális Szabad Nép szeptember 10-i száma cikket közöl erről). Sipos Gyulát tizenegy hétig verték az Andrassy lakatnyában, a Margit körüti fegyházban és a csendőrnymozó telepen, Csillaghegyen. Megrendítő versciklus született ezekből az élményekből.

(Búcsúzás, 1944.)⁶⁴

„Mint titkos rádióhullámok,
másnak néma morze-jelek,
úgy kötsz össze a külvilággal
ezerszálú emlékezet!
Nincs fal, nincs fegyver őrzésedre.
Repülj! Élnek az emberek!” (5)

Az értelmes életbe vetett hit mellett – mely a legnagyobb lágerversek jellemzője – a megaláztatás, a fizikai kínzásoktól való félelem is megjelenik. (Mindenképpen él ott, / Ahol embereket kínoznak... / Nincs szabad szava senkinek, / amíg a szó gyötrelmet hozhat / Ahol embereket kínoznak, / nincs mértéke a jónak és a rossznak) (8)

A fiatal költő tudja mindazt, amit könyvtárnyi börtönirodalom javából leszűrhetünk. „Itt a nyomozótelepen / nem ad rangot a tudomány / a múlt se, még a szakma se. / Emberséged adhat csupán / rangot. És az, hogy rád mi vár: / öt év? tíz év? vagy talán halál?” (9) Konvencionálisnak tűnhetnek ezek a sorok, de mert valóságtartalmuk vitathatatlan, helyesléssel bólintunk igazságukra. Afféle „Üzenet az élőknek” a vers, mely Radnóti s az érett Babitsot, József Attilát idézi meg. A pátosz, egy 23 éves fiatalember halálra is számító életrekészülése: „Látod, kedves / most mégis elmegyek, / hogy élni tudjanak / a gyermekek, kik a mi fiaink lesznek, / nem szüleiké. Szerettem volna elmondani még / amit talán már soha nem le-

het. / Te tudod, koldus voltam, céltalan / s gazdaggá tetted szegény emberek. / A halált vártam, hívtam én magam / és most szeretnék még egy életet. Tetézve visszaadni, amit kaptam. / Mert nézz szemembe: látod bennrekedt / sok kép, amit jó volna megmutatni. / Agyam kimért új, tiszta terveket. / Jó volna mindent, mindent visszaadni: / maradni, várni, megbújni veled. Látod, kedves, / most mégis elmegyek, / mert meghalni is / érdemes azért, / amiért ma még élni nem lehet.”

A „maradni”, „megbújni” vágya a leghatározottabban ötvöződik az indulás, az új tiszta tervek megvalósítása, a jövő építésének programjával. Szimbolikus verhangulat és zeneiség érződik, de már ezeket a verseket jellemzi, hogy szerzőjük komolyan veszi az életet, komolyan a költészetet. Sipos Gyula költészetéből kezdettől hiányzik a dekadencia hanghordozása; még érzelmi árnyalatokban sem találjuk ennek nyomát. A történelmi szituáció, a véres-komolyan megélt emberi sors is sokat segített Siposnak, hogy ez a már diákkorában megélt józan realizmus megmaradjon költészeté alapotívumának. Szinte átmenet nélkül fordul a sorsa. Terhelő bizonyítékok híján elengedik a politikai rendőrségről. A már korábban kapott tanácsot (adtak egy bölcs tanácsot: „politika helyett nőkhöz, italhoz szokjon, mert akinek a neve ide bekerül, azé itt marad örökre”), megismételték – talán, hogy az elkerülhetetlenül változó világ jövőd vezetői szemében szerezzenek érdemeket, a mindenképpen bekövetkező elszámolás során önmaguknak enyhítő körülményeket.⁶⁵ Eddigre már megszületett és terjedt országosra a Szabad Diákkor kiáltványa, melyet a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma adott ki, mottóul József Attila idézetet választva: „Adj emberséget az embernek, adj magyarságot a magyarnak, hogy mi ne legyünk német gyarmat.”

„Március 19-én, néhány nappal a magyar szabadság ünnepe után, a német hadsereg a magyar hazaárulók segítségével megszállta hazánkat. Függetlenségünket és szabadságunkat elvesztettük. Alkotmányos törvényeinket félredobták, és elhurcolták azokat a becsületes magyar munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, egyetemi hallgatókat és egyetemi tanárokat, akik ragaszkodtak függetlenségünkhöz és nemrég ünnepeit szabadságunkhoz. Hazaárulóink egymást túlllicitálva, gondolkodás nélkül dobják városainkat, népünk százazreit, hazánk jövőjét a tragikus pusztulásba...” A kétoldalas kiáltvány már harci riadó. „Készüljünk a fegyveres ellenállásra, mint a francia, norvég, szerb diákok.”⁶⁶ Amiről a Györfy-kollégisták kapcsolatokat keresve, konspirálva, óvatosan maguk között beszéltek csak, máskor nyílt kiállással mutatták meg a hatalomnak, hogy más erők is munkálkodnak a magyar jövőért, most egyszerre harci riadóvá

63. A valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban. Bp. 1974. Tankönyvkiadó. 453. o.

64. Szomjúság. (Válogatott versek 1939–1969.) Bp. 1975. Szépirod. 33–41. o.

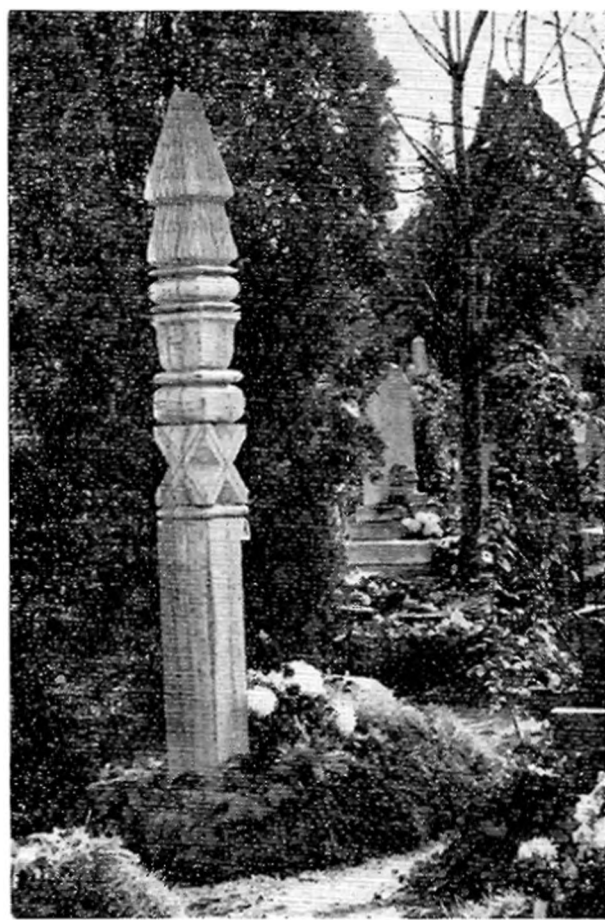
65. Századunk. TV-műsor. (1976. november.) Sipos Gyula tévényilatkozata (posztumusz).

66. NÉKOSZ-bibliográfia 1976. (Kardos László fogalmazósa.)

vált, december 10-én már az illegális Szabad Ifjúság is közli a Györffy-kollégisták felhívását az antifasiszta ellenállásra. Sajnos, a nemzet- és népellenes erők már szakadékba rángatták az ország szekerét. Sipos Gyula számára ezek a hónapok a „senki földjén”, a két megmerevedett front között állandó életveszélyben, bujdosással teltek el. A regényes bujdosásból regény született. 25 év kellett ahhoz, hogy elmesélni válóvá tisztuljon a valóság.

Minden kritikusa megjegyzi, néha neheztelően, hogy kevés vers született ezekben az időkben. Ő maga így ír erről: „1941-től 53-ig valóban nem írtam többet néhány versnél. Mégse a hallgatás évei voltak ezek, hanem a cselekvésé. Ez volt az a bő évtized, amikor úgy éreztem, a versírásnál fontosabb tennivalóim lehetnek a hazámban. Az elmaradt verseket talán sajnálom, de a forradalom szolgálatában eltöltött éveket nem.”⁶⁷

Szijártó István

Sipos Gyula fejfája Farkasréten. (Készítette Kiss Sándor szobrász, 1977.) – Das Grabdenkmal von Sipos Gyula, in dem Friedhof Farkasréten. (Erbaut durch Bildhauer Kiss Sándor, im Jahre 1977.)

DATEN ZUR BESSEREN ERKENNTNIS DER DICHTERISCHEN LAUFBAHN VON GYULA SIPOS

Der Lebenslauf von Gyula Sipos (1921–1976) dem mit dem Attila József-Preis gekrönten Dichter begann in der Welt der Armen der Puszta. Er ist ein Abkömmling von Dienstleuten, dessen Vater in die Stadt geraten ist (die von Attila József geschriebene Möglichkeit zum Ausbruch: „wo er zu einem Unterbeamten werden könnte, sucht er...“) und lernt neben dem Los der Armen in den Dörfern auch die Welt der mit ihren zwei Händen arbeitenden Leute in der Stadt, die Gedankenweise der humanistischen Intelligenz der Kleinstädte.

Der schon seit seiner Kleinschülerzeit versifizierende Student publizierte seine Gedichte bald auf die Ermunterung seiner literaturfreundlichen Lehrer als der Vorsitzende im Selbstbildungsverein des berühmten Pál Somssich-Realgymnasiums in Kaposvár. In der Pflege der Kaposvárer Dániel Berzsenyi Literatur- und Kunstliebhaber Gesellschaft im Jahre 1939 erschiener Band „Lampen im Nebel“ entstand im Zeichen der Ansicht des zu nützen wollenden nüchternen Realismus.

Neben dem Eindruck Ady's ist auch die Gedankenweise der linken Flügel der Volksschriftsteller und die Formenkultur der Besten der Zeitschrift Nyugat aus dem ersten Gedichtband des jungen Sipos nachweisbar.

Nach Budapest gekommen fand er auch Genossen im Gyórfy-Kollegium, und er hatte immer klarer werdende Vorstellungen über die notwendige Umgestaltung der heimischen Gesellschaft. Die Studenten waren nicht nur mit den Leitern der Bewegung der Volksschriftsteller in Verknüpfung, sondern sie bekamen Aufgaben auch von den Verbindungsleuten der illegalen kommunistischen Partei.

Im Jahre 1941 erschien sein zweiter Gedichtband ebenso in Kaposvár mit dem Titel „Die drei Schritte“. Es wurde immer offenkundiger, dass das Leben, die sozialistische ungarische Zukunft einen politischen Dienst fordert. Er nimmt sich seinen Teil mit Zeitungsartikeln, mit der Organisation von Studentenkundgebungen aus der politischen Arbeit heraus. Nach der Besetzung Ungarns durch die Deutschen wird er mit mehreren Genossen aus dem Gyórfy-Kollegium verhaftet. Nach seinem Freiwerden hielt er sich monatelang zwischen den zwei feindlichen Fronten „auf der Insel von Niemandem“ verborgen. Aus dem romantischen Herumschleichen ist später ein Roman geboren, aus den in Gendarmnachforschersiedlung zu Csillaghegy durchlebten Ereignissen ein lyrischer Band.

Die Studie ist ein Teil aus einer Kleinmonographie, die den Lebenslauf von Gyula Sipos vorführt, seine literarische Tätigkeit analysiert. Sipos war auch ein prominenter Vertreter seiner Generation, nicht nur als widerstehender Studentenleiter, Landtagabgeordnete, Ministeriellkommissär der Bodensverteilung, sondern auch als Dichter. Ein Vertreter jener Jugend, die auch in den schwersten Stunden unserer Geschichte klar an die freie Zukunft unseres Volkes glaubte. Seine menschliche-künstlerische Standhaftigkeit ist heute schon legendenhaft, jedoch ist er im allgemeinen literarischen Bewusstsein ein „minderwertig“ verzeichneter Schöpfer. Die wesentlichen Züge seiner sympathischen menschlichen-dichterischen Persönlichkeit, seines lehrreichen Laufbannes bereichern nicht nur das neueste Kapitel unserer Literaturgeschichte, sondern auch unsere Historie.

I. Szijártó